

ქართული ბერი – იერუსალიმის მეფის ნაცვალი

მამუკა წურწუმია

დამოუკიდებელი მკვლევარი

mamuka@mkhedari.ge

შესავალი

წინამდებარე ნაშრომში გადმოცემულ კვლევას თავისი წინაისტორია აქვს, რომელზეც მოკლედ შევჩერდები. 2018 წლის განმავლობაში რამდენიმე საუბარი მექონდა თემო ჯოჯუასთან, რომელიც სანივაჯისძეთა გვარის ისტორიას იკვლევდა და ერთ ჩემს ნაშრომში დამოწმებული ცნობა აინტერესებდა, რამდენადაც ის ეხებოდა ამ გვარის წარმომადგენელთა კონტაქტს ჰოსპიტალიერთა ორდენთან (წურწუმია 2010: 88); (წურწუმია 2012ბ: 331). ამ საუბრებმა საბოლოო ჯამში მიიძიგა კიდევ აღნიშნული ცნობის გაღრმავებული კვლევისაკენ, რასაც მე და თ. ჯოჯუა პარალელურად ვახორციელებდით და ერთმანეთს დაკვირვებებსაც ვუზიარებდით. კვლევის დასრულების შემდეგ, 2018 წლის 24 დეკემბერს კონფერენციაზე წარსადგენი მოხსენებების სათაურებიც გავუგზავნე თსუ საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტს („თემო ჯოჯუა. სანივაჯისძეთა ფეოდალური სახლის წარმომადგენელთა მოღვაწეობა საქართველოსა და წმინდა მიწაზე (X-XII სს.)“ და „მამუკა წურწუმია. ქართველი ბერი – იერუსალიმის მეფის ნაცვალი“). ეს უნდა ყოფილიყო ერთობლივი, წყვილადი მოხსენება, რომელიც ერთ თემას ეხებოდა და ერთი მეორეს გაგრძელებას წარმოადგენდა. გარკვეული მიზეზების გამო მოხსენებების ჩართვა კონფერენციის პროგრამაში ვერ მოხერხდა და ეს საქმე და შესაბამისად, ნაშრომების გამოქვეყნებაც, უკეთესი მომავლისათვის გადავდეთ. ამასობაში, 2019 წელს დაიბეჭდა იოანე კაზარიანის სტატია, რომელიც ამავე თემას ეხება და სადაც სწორედ ზემოთ აღნიშნული ჯვაროსნული საბუთია გამოქვეყნებული (კაზარიანი 2019: 172-189). თვალსაჩინოებისათვის მომყავს მისეული თარგმანი:

უთარილო [დაახლ. 1160]. – კაზალის ჩუქება, საბა ქართველის ვაჟების – ძმების იოსებისა და იოანეს მიერ, რომელსაც არაბულ ენაზე „Hara“ ეწოდება; რომელიც [„Hara“] წმ. მოსეს მთის ძირში, ვაკეზეა განლაგებული, რომელსაც [ადგილს] არაბულად „Jeham“-ს უწოდებენ, რომელიც [ანუ კაზალი] მათ მამას ბოდუენმა აჩუქა, მეორემ სახელით – იერუსალიმის მეფემ, ფინიკების გარეშე (კაზარიანი 2019: 175).

ამას მოსდევს რამდენიმე გვერდზე გაშლილი კომენტარი, სადაც ავტორი ცდილობს დაამტკიცოს, რომ ქართველი ძმები იერუსალიმის სამეფოს რაინდები იყვნენ, რომელთაც ბალდუინ II-მ ნებოს მთის მიდამოებში სამფლობელო უბოძა და რომ ისინი იცავდნენ სამეფოს საზღვრებს სელჩუკებისაგან (კაზარიანი 2019: 175-183).

სამწუხაროდ, ი. კაზარიანის ეს ცდა დოკუმენტის არასათანადო გამოქვეყნებისა და მცდარი კომენტარების ნიმუშად თუ გამოდგება. ამის მიზეზი კი ის არის, რომ ავტორი არ იცნობს საქმის ვითარებას, ჯვაროსნული აღმოსავლეთის ისტორიას, გამოსაქვეყნებელი საბუთის ირგვლივ არსებულ მასალასა თუ უკვე ჩატარებულ კვლევებს და საბუთის მხოლოდ ერთი, XIX საუკუნეში გამოქვეყნებული მოკლე ვარიანტით ხელმძღვანელობს. უნდა ვაღიარო, რომ ჩემი მხრიდან მისი კრიტიკა პირველი არ არის. ეს საქმე არავითარ სიამოვნებას არ მანიჭებს, ამიტომ შევეცდები მაქსიმალურად მშრალად, ყოველგვარი განვრცობისა და ზედმეტი კომენტარის გარეშე, მხოლოდ აღვნიშნო ი. კაზარიანის შეცდომები, რომელიც იცნობს საბუთის მხოლოდ მოკლე ფრანგულ ვერსიას და არ სმენია უფრო სრული ვარიანტის შესახებ; ჯეჰამი ჰგონია სოფლის (ჰაჰას) სახელი; ვერ აკავშირებს შეჰანს და ჯეჰამს; შეჰანის უდაბნოს კომპლექსს აცალკევებს და შიჰანის მთაზე არსებული მონასტერი და მის ძირში მდებარე დასახლება სხვადასხვაგან, ერთმანეთისაგან ათეულობით კილომეტრით

დაშორებულ ლოკაციებში აქვს წარმოდგენილი; ქართველი ბერი საბა-სანივაჯი იერუსალიმის მეფის რაინდი (თუ სამხედრო მოხელე) ჰგონია. შეცდომათა ამ კასკადს აგვირგვინებს მცდარი თარგმანის შედეგად არსაიდან გაჩენილი „ფინიკის ველები“! ქვემოთ, თანმიმდევრობით დალაგებული, ამ და სხვა შეცდომათა გრძელი სიაა მოცემული:

გვ. 172-73, 181: ი. კაზარიანი ორჯერ უთითებს, რომ შეჰანის მთა მკვდარი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარეობს; სინამდვილეში, შეჰანის მთა მკვდარი ზღვის აღმოსავლეთით მდებარეობს და არა სამხრეთ-აღმოსავლეთით.

გვ. 175, შენ. 6: დელავილ ლე რუს პუბლიკაციაში დოკუმენტი 53-ე გვერდზეა გამოქვეყნებული და არა მე-18-ზე.

გვ. 175-76: როგორც ქვემოთ დავინახავთ, არასწორია დოკუმენტის „კაზალში“ დავინახოთ ფეოდი, როგორც ამას ი. კაზარიანი აკეთებს. ჩვენ შემთხვევაში კაზალი მხოლოდ სასოფლო დასახლებაა, რომელიც ქართველთა მონასტერთან იყო დაკავშირებული.

გვ. 176, 178, 180: ავტორი სამ ადგილას იმეორებს, რომ ქართველთა დასახლება ტრანსიორდანიას „სელჩუკების სახელმწიფოს საზღვართან“ მდებარეობდა, რაც მორიგი შეცდომაა, ტრანსიორდანიას ჩრდილოეთიდან დამასკოს საამირო ესაზღვრებოდა, რომლის მფლობელები – ჯერ ბურიდები (1104-1154), შემდეგ ზენგიანები (1154-1174) – სელჩუკები არ იყვნენ; ვერც სამხრეთელი მეზობლის, ეგვიპტის მმართველებს – ფატიმიანებს (1171 წლამდე), შემდგომ კი აიუბიანებს – მივაკუთვნებთ სელჩუკებს.

გვ. 176: უსაფუძვლოა მსჯელობა კაზალის სახელისა და მდებარეობის შესახებ, სადაც სულ მცირე ხუთი შეცდომა მაინც მოიძებნება: მცდარად გაგებული ტექსტის გამო ავტორი შეცდომით აერთიანებს კაზალის (ანუ სოფლის) სახელს (ჰაჰა) მთის (სადაც მონასტერი იყო) სახელთან (ჯეჰამი); ეს დასახლება არ მდებარეობდა ნებოს მთის რაიონში; სახელწოდება ჯეჰამი (Jeham) არ მომდინარეობს ჯებადიდან (Jabal); არც ებრაული Har-Nevo (ნებოს მთა) არის სოფლის არაბული სახელწოდების (ჰარა) ძირი; არც „არაბულენოვანი მოსახლეობა უწოდებდა საბა ქართველის „კაზალს“ ებრაულად, მაგრამ არაბული გამოთქმით – Hara“, და, შესაბამისად, არც ქართველთა მამულს ერქვა „მთის ციხე-სიმაგრე“.

გვ. 177, შენ. 8: იქიდან გამომდინარე, რომ კაზალი ნებოს მთასთან მოათავსა, ი. კაზარიანმა ლოკალიზაცია „დაუნუნა“ დ. პრინგლს; ის ვერ გაერკვა პრინგლის ნაწერში, რომელიც ჰ. მაიერის კვლევას მისდევს და, მიუხედავად იმისა, რომ პრინგლი მოსეს ეკლესიას ახსენებს, ამ დამატებითმა ინფორმაციამაც არაფერი მისცა და ის „უზუსტო ინტერპრეტაციად“ ჩაუთვალა.

გვ. 178: ავტორის აზრით, ადგილობრივი ქართველები სტრატეგიულ როლს თამაშობდნენ იერუსალიმის სამეფოს ისტორიაში და მის ჩრდილო-აღმოსავლეთ საზღვარს იცავდნენ: „შეგვიძლია ვამტკიცოთ, რომ თავად პალესტინელი ქართველები იერუსალიმის სამეფოს ცხოვრებაში, კონკრეტულად კი მის ჩრდილო-აღმოსავლეთის რეგიონში, სელჩუკების საზღვართან ახლოს მნიშვნელოვან როლს თამაშობდნენ“, და იქვე: „ეს ხალხი მეფისთვის ტრანსიორდანიის ამ ნაწილში გარკვეულ სტრატეგიულ როლს თამაშობდნენ“. ეს დებულება მცდარია და ნებოს მთასთან არ არსებობდა ქართველთა სამფლობელო, მით უმეტეს, სტრატეგიული ფუნქციის მქონე.

გვ. 178: სტრატეგიული დებულების წამოყენების შემდეგ ი. კაზარიანი ინტერესდება, თუ რატომ აჩუქა ბალდუინმა ქართველებს მიწები და ასეთ კითხვას სვამს: „ხომ შეიძლებოდა ეს მიწები ადგილობრივი ჯვაროსნების მმართველობაში გადაცემულიყო?“ ჯერ ერთი, საბას მამული კი არ აჩუქეს, არამედ არსებული დაუმტკიცეს და მეორეც, ბალდუინს საბას კუთვნილება სხვისთვის რომ გადაეცა, ეს არსებულის წართმევა იქნებოდა და განხეთქილების საბაბი ქართველებთან, რასაც განსაკუთრებული მიზეზის გარეშე არავინ გააკეთებდა.

გვ. 179, შენ. 10: ანსელუსის წერილის ადრესატი არ არის პარიზელი ეპისკოპოსი გალონი, არამედ გერბერტი (იხ. წურწუშია 2012ა: 175-176).

გვ. 179: მრავალ შეცდომას უშვებს ი. კაზარიანი იერუსალიმის სამეფოს ფეოდალური სამფლობელოების ჩამოთვლისას. მისი თქმით, ერთი ასეთი დიდი სამფლობელო იყო „საიდას, კესარიისა და ბეისანის სენიორია“; ამ პატარა მონაკვეთში სამი შეცდომაა: უნდა იყოს სიდონის და არა საიდას, რაც მთავარია, სიდონი და კესარია 1120-იანი წლების შემდეგ ცალ-ცალკე სენიორიებს

წარმოადგენდნენ (იხ. მაიერი 1990ა: 870-877), და არც ბეისანი (ბესანი) შედიოდა სიდონის შემადგენლობაში (იხ. ედბური 1997: 135-36, 166).

გვ. 179: „სამხრეთით იყო კრაც დე მონრეალისა და სენ-აბრაჰამის სენიორია“; აქ ავტორი კერაკისა და მონრეალის სენიორიას უწოდებს კრაც დე მონრეალს, რაც სინამდვილეში მხოლოდ მონრეალის სახელია. რაც შეეხება სენ-აბრაჰამს ანუ ჰებრონს, ის არ შედიოდა კერაკისა და მონრეალის სენიორიაში 1177 წლამდე ანუ საბუთში აღწერილ მოვლენებამდე. ტრანსიორდანიის პირველი ლორდი, რომელიც ჰებრონსაც ფლობდა, რენო დე შატილიონი იყო (იხ. მაიერი 1985: 64-81).

გვ. 179: „იაფოსა და ასკალონის გრაფის ვასალი რამპის სენიორი იყო“; იაფასა და ასკალონის გრაფი *ჰამდას* და არა *ჰამპის* სენიორი იყო.

გვ. 179-180: ი. კაზარიანი არ იცნობს სანივაჯისძეთა ოჯახს, სამაგიეროდ, ვრცლად მსჯელობს საბა ქართველის სტატუსის შესახებ და ის ჰგონია იერუსალიმის მეფის სამხედრო მოხელე და, შესაძლოა, რაინდიც; ცხადია, რომ ბერად შემდგარი საბა-სანივაჯი ვერც ერთი ვერ იქნებოდა.

გვ. 180: ავტორის აზრით, საბას „კეთილშობილ წარმოშობაზე მისთვის სამკვიდროს ჩუქება მოწმობს“; აქ მარჩიელობა ზედმეტია, საბას მაღალ სოციალურ სტატუსს პირდაპირ აჩვენებს ქართული წყაროები (იხ. ჯოჯუა 2016-17: 197-200).

გვ. 180-181: ავტორის ფანტაზია ფრთებს შლის ე.წ. „ფინიკის ველებზე“ მსჯელობის დროს, რომელსაც დიდ ყურადღებას უთმობს. ი. კაზარიანის აზრით, ძმებმა ჰოსპიტალიერებს მამული ფინიკის ველების გარეშე გადასცეს, რომელიც, სავარაუდოდ, ჯვრის მონასტრისათვის უნდა შეეწირათ, რის გამოც დაიმსახურეს მონასტრის ჩანაწერებში მოხვედრა. მოვსმინოთ მას:

ამ „ჩუქების“ თანახმად იოსებმა და იოანემ „კაზალი“ ჰოსპიტალის ორდენს გადასცეს, თუმცა ფინიკების გარეშე (ფრ. sans datte). ანუ, როგორც დოკუმენტიდან ჩანს, ქართველებმა ჰოსპიტალიერებს მამული და მიწის მხოლოდ ნაწილი გადასცეს [...], ფინიკის ველები კი დაიტოვეს... „კაზალისაგან“ განსხვავებით მათ ფინიკის ველები შესაძლოა საკუთრებაში ჯვრის მონასტერს გადასცეს. მათი სახელები Geo. 28 ხელნაწერის მოსახსენებელ ჩანაწერებში ტყუილად როდი იყო მოხსენებული – ისინი ამ სავანის კეთილისმყოფელი იყვნენ.... ფინიკის ველებთან დაკავშირებით უნდა ითქვას, რომ წმინდა ჯვრის მონასტრისთვის ძმების მიერ ამ მიწების გადაცემის შესახებ ჩვენი ვარაუდი თუ სწორია, მაშინ ამ მიწების კონტროლი შეჰქონის მონასტრიდან (ასევე როგორც ჯვრის მონასტრიდან) შეიძლებოდა განხორციელებულიყო, სადაც ძმები დრო და დრო იმყოფებოდნენ.

საქმე ისაა, რომ არავითარი „ფინიკის ველები“ დოკუმენტში არ გვხვდება და, ბუნებრივია, არც ქართველი ძმების საკუთრებაში არ იმყოფებოდა. ეს კურიოზული შეცდომა თანმდევი „ანალიზითურთ“ ფრანგულიდან არასწორი თარგმანის შედეგია, როდესაც საბუთის ბოლოში მინაწერი „თარიღის გარეშე“ (ერთგან sans datte, მეორეგან sans date) (იხ. მაიერი 2010: 286) იქცა „ფინიკების გარეშედ“ და საბოლოოდ „ფინიკის ველებად“ ტრანსფორმირდა!

გვ. 181: ი. კაზარიანი აცხადებს, რომ „ჩუქების“ წყალობით წმინდა მიწაზე ქართველთა და ლათინელთა ურთიერთობის ისტორიაში ახალი ფაქტი წარმოჩნდება... გავლენიანი ქართველი ფეოდალისა და ჰოსპიტალიერთა ორდენის ძმებს შორის არსებული პირდაპირი კონტაქტების შესახებ არაფერი იყო ცნობილი“. ეს „ახალი ფაქტი“ ჯერ კიდევ 2010 წელს გავაცანი სამეცნიერო საზოგადოებას და მას უკვე იყენებენ ქართულ ისტორიოგრაფიაში: ამ ცნობაზე დაყრდნობით თ. ჯოჯუამ ერთმანეთთან დააკავშირა ქართული წყაროების სანივაჯისძეთა ოჯახი ლათინური საბუთის საბა ქართველთან და მის შვილებთან (ჯოჯუა 2016-17: 201-202).

გვ. 182-183: რადგანაც თვლის, რომ ნებოს მთა ქართველებს ჯვაროსნებმა გადასცეს, ი. კაზარიანი მსჯელობს ამ ფაქტის მნიშვნელობაზე და აკეთებს შორსმომავალ დასკვნებს: „ნებოს მთა პალესტინელი ქრისტიანებისთვის დიდ სიწმინდეს წარმოადგენდა. ეს ის მთაა, რომელზეც ღვთის დიდი წინასწარმეტყველი მოსე ავიდა და იქ ღმერთის სიტყვის თანახმად გარდაიცვალა... ამიტომ, ბოდუენის მიერ ამ ბიბლიური ადგილების, სადაც ჩვენთვის ცნობილი „კაზალი“ მდებარეობდა, საბა ქართველისა და მისი ოჯახისთვის გადაცემა არა მხოლოდ პოლიტიკურ და სტრატეგიულ, არამედ საეკლესიო ავტორიტეტის ქრილშიც მნიშვნელოვანი უნდა ყოფილიყო“. ზედმეტია იმის აღნიშვნა, რომ მთელი ეს მსჯელობა და დასკვნები ყოველგვარ საფუძველსაა მოკლებული.

გვ. 183: თავის სტატიას ი. კაზარიანი ასე ასრულებს: „მოცემულ სტატიაში ვეცადეთ, გაბრიელ შეჰანელის ოჯახის, მისი ვაჟის – საბა ქართველისა – და შვილიშვილების, კვალი მაქსიმალურად ზუსტად და ზედმიწევნით შეგვესწავლა, გვეჩვენებინა მათი კონტაქტები ჯვაროსანთა ადგილობრივ ადმინისტრაციასა და ჰოსპიტალის ორდენთან. უფრო მეტის თქმა საბასა და მისი ვაჟების საქმიანობის შესახებ ჯერ-ჯერობით შეუძლებელია ისტორიული მასალის სიმწირის გამო“. ზემოთ უკვე ჩანს, რომ მოცემული სტატია ვერ გამოდგება „მაქსიმალურად ზუსტად და ზედმიწევნით შესწავლის“ ნიმუშად, ქვემოთ კი შევეცდებით ვაჩვენოთ, რომ „უფრო მეტის თქმა შეუძლებელი“ სულაც არ არის „ისტორიული მასალის სიმწირის“ გამო.

ახლა დავუბრუნდეთ საკითხს და განვიხილოთ თავად საბუთი და უშუალოდ მისი შესწავლის ისტორიაც.

საბუთის კვლევის ისტორია

განსახილველი დოკუმენტის შინაარსი ცნობილია სამი ნუსხიდან, რომელთაგან ორი – XVI და ერთი კი XVIII საუკუნეებშია შედგენილი (მაიერი 1990ბ: 98). ნუსხებში დოკუმენტიდან მხოლოდ ამონაწერებია შესული და ის სრული სახით უცნობია. XVIII საუკუნის ნუსხა ეკუთვნის ჟან რიბოს, მალტის (იგივე ჰოსპიტალიერთა) ორდენის არქივარიუსს.¹ საქმე ისაა, რომ წმინდა მიწაზე ჰოსპიტალიერთა ორდენის მიმართ გაცემული საბუთები ინახებოდა საფრანგეთში, სენტ-ჟილის პრიორატში. ჟან რიბოს, ამ პრიორატის არქივარიუსის მიერ 1741 წელს შედგენილი ნუსხა 1107-1287 წლებში დაწერილ 378 საბუთს მოიცავს (ლუ რუ 1894: XVIII, 36, შენ. 2). ეს საბუთები, ორ ტომარაში მოქცეული, მალტიდან შემთხვევით მოხვდა საფრანგეთში და 1742 წელს ორდენის დიდი მაგისტრის მანუელ (ემანუელ) პინტო დე ფონსეკას მოთხოვნით უკან, მალტაზე, დააბრუნეს (ლუ რუ 1895: 37-43). ზოგიერთი მათგანი დღეისთვის დაკარგულია და ჩვენამდე მხოლოდ რიბოს ნუსხით მოაღწია (ლუ რუ 1894: 36, შენ. 2). მის მიერ 1741 წელს შედგენილი საბუთების რეესტრი სათაურით *Inventaire des chartes de Syrie* ინახება მარსელში ბუშ-დე-რონას დეპარტამენტის არქივში (ლუ რუ 1894: XVIII).

საბუთი პირველად გამოსცა ფრანგმა ისტორიკოსმა ჟოზეფ დელავილ ლე რუმ, რომელიც ჰოსპიტალიერთა ორდენის ისტორიას იკვლევდა და საარქივო დოკუმენტებს სწავლობდა. ორდენის კარტულარიების პირველ ტომში მას მოჰყავს საბუთის ფრანგული ტექსტი:

Donation faite par Joseph et Jean, frères, enfants de Saba, Géorgien, d'un casal appelé en langue arabe "Hara", situé dans la plaine sous la montagne de S. Moyse, dite en arabe "Jeham", qui avoit été donnée à leur père par Baudouin, IIe du nom, roy de Hierusalem, sans datte (ლუ რუ 1894: 210, no. 284).

შესაბამისი ქართული თარგმანი: შეწირულობა იოსებისა და იოანეს, ძმების, საბა ქართველის შვილების მიერ, სოფლისა, რომელსაც არაბულად ჰქვია ჰარა და მდებარეობს ვაკეზე წმ. მოსეს მთის ძირში, არაბულად ჯეჰამი, და რომელიც მათ მამას ბალდუინ II-მ, იერუსალიმის მეფემ უბოძა. თარიღის გარეშე.

ერთის წლის შემდეგ, 1895 წ. მან ხელმეორედ, პრაქტიკულად ცვლილებების გარეშე, დაბეჭდა იგივე ტექსტი:

Donation faite par Joseph et Jean, frères, enfants de Saba Géorgien, d'un casal apellé en langue arabe "Hara", situé dans la plaine sous la montagne de Saint-Moyse, dite en arabe "Jeham", qui avoit été donné à leur père par Baudouin, IIe du nom, roy de Hierusalem, sans datte (ლუ რუ 1895: 53, no. 62).

დელავილ ლე რუ საბუთს 1160 წლით ათარიღებდა, რამდენადაც, ყოველგვარი ქრონოლოგიური მონაცემის არარსებობის პირობებში, ის ეყრდნობოდა ჟან რიბოს, რომელიც საბუთს 1159 და 1160 წლის დოკუმენტებს შორის ათავსებდა (ლუ რუ 1894: 209).

რ. რორიხტმა გაიზიარა ლე რუს დათარიღება და იერუსალიმის სამეფოს დოკუმენტების კრებულში აღნიშნული საბუთი ლათინურ ენაზე გამოაქვეყნა:

Josephus et Johannes, filii Sabae Georgiani, Hospitali casale arabice Hara dictum, quod in planitie sub monte S. Mosis arabice Jeham dicto situm est et patri ipsorum a Balduino II rege donatum fuerat, concedunt (რორიხტი 1904: 21, no. 365^b).

ქართული თარგმანი: იოსები და იოანე, საბა ქართველის შვილები, აძლევენ ჰოსპიტალს სოფელს, რომელსაც არაბულად ჰქვია ჰარა და მდებარეობს ვაკეზე წმ. მოსეს მთის ძირში, რომელსაც არაბულად ჯეჰამი ეწოდება და რომელიც მათ მამას მეფე ბაღდადის II-მ უბოძა.

აღსანიშნავია, რომ ორივე პუბლიკატორი, დელავილ ლე რუც და რორიხტიც, თავის გამოცემებში იყენებდა XVIII საუკუნის რიბოსეულ ნუსხას (მაიერი 1990ბ: 98).

XX საუკუნის მიწურულს ჯვაროსნული აღმოსავლეთის ცნობილმა მკვლევარმა ჰანს ებერჰარდ მაიერმა საფუძვლიანად შეისწავლა აღნიშნული საბუთი (მაიერი 1990ბ: 98-99), ხოლო XXI საუკუნის დამდეგს, გამოაქვეყნა მისი ყველა ნუსხა სათანადო კომენტარით (მაიერი 2010: 286-287).

ამ ნუსხების ნუმერაცია მაიერისეული კლასიფიკაციით ასეთია: მარსელში, ბუშ-დე-რონას დეპარტამენტის არქივში დაცული ქ. მანოსქის სახაზინო არქივის 1531-35 წლების ნუსხა (56 H 68), ფოლიო 414r და 636r – შესაბამისად M¹ და M²; ჟან რიბოს მიერ 1741 წელს შედგენილი ნუსხა (56 H 77), ფოლიო 8v – R¹; რიბოს ნუსხის არაფრით გამორჩეული ვარიანტი (56 H 77), გვ. 556 – R²; რიბოს ნუსხის ასლი, ექს-ონ-პროვანსის ბიბლიოთეკაში (Ms. 339), გვ. 448 – R³ (მაიერი 2010: 286). ქვემოთ ვაქვეყნებთ დოკუმენტის თარგმანს ჰ. მაიერის აკადემიური გამოცემის მიხედვით, რომელშიც გათვალისწინებულია ამ საბუთის დღემდე მოღწეული ყველა ნუსხა (M¹, M², R¹, R², R³):

სისხლისმიერი² ძმები იოსები³ და იოანე,⁴ საბა ქართველის⁵ შვილები, საბუთით აძლევენ იერუსალიმის წმინდა ჰოსპიტალს⁶ სოფელს, არაბულად ბარა,⁷ მდებარე მდინარის გაღმა წმინდა მოსეს⁸ გორის⁹ ძირში დაბლობზე, წმინდა მოსეს¹⁰ ეკლესიასთან ერთად, რომელსაც არაბულად ჯეჰამი ეწოდება,¹¹ [რომელსაც ფლობდნენ] პრივილეგიით, რომელიც ბაღდადის მეორემ იერუსალიმის ფრანკთა მეფემ¹² მისცა და დაუმტკიცა ბეჭდით საბას¹³ მათ ზემოხსენებულ მამას სოფელი არა და ეკლესია ზემოხსენებულ ჯეჰამში,¹⁴ და მთელი მათი საკუთრება მდინარის გაღმა და გამოღმა.

როგორც ვხედავთ, სრული სახით გამოქვეყნებული საბუთი საგრძნობლად განსხვავდება დელავილ ლე რუს და რორიხტის გამოცემებისაგან და შეიცავს მნიშვნელოვან დამატებით ინფორმაციას. ჯერ კიდევ ჰ. მაიერმა მიუთითა, რომ გადაწერისას მექანიკური შეცდომის გამო მოსეს ეკლესია გამოტოვებულია ყველა ბეჭდურ გამოცემაში (მაიერი 2010: 286). საბუთში ნახსენებია დასახლება, რომელიც მდინარის გაღმა (*ultra flumen*) მდებარეობდა და რომლის სახელი სხვადასხვა ნუსხაში სხვადასხვანაირადაა მოცემული: არაბული ბაჰა, აჰა, ჰაჰა (*Bara, Ara, Hara*). ის გაშენებული იყო დაბლობზე წმ. მოსეს გორის ძირში (*sub colle*), ხოლო გორას არაბულად ჯეჰამი (*Jeham, Leham, Seham*) ერქვა (მაიერი 1990ბ: 98).

მაინც, დასახლებისა და ეკლესიის მდებარეობა კვლავაც გაურკვეველი რჩებოდა. რ. რორიხტი აღნიშნავდა, რომ ჯეჰამის შესახებ არაფერი იყო ცნობილი (რორიხტი 1904: 21). ჰ. მაიერი ჯეჰამში ხედავს არაბულ სიტყვას *ḡamīʿ*, რაც მეჩეთს ნიშნავს (მაიერი 2010: 286-287). ძიებისას დასავლელ მკვლევართათვის ამოსავალ წერტილად იქცა დოკუმენტში ნახსენები მოსეს მთა. რორიხტი ფიქრობდა, რომ ეს არ იყო სინას მთა, არამედ ნები მუსა (იერიქონის სამხრეთით, იორდანეს გაღმამა), რომელიც მოსეს განსასვენებლად მიჩნეული ან ნებოს მთა (იორდანეს გაღმა) – ადგილი, სადაც მოსე აღესრულა (რორიხტი 1904: 21). თავის მხრივ, ჰ. მაიერი უარყოფს ნებოს მთას, რადგან ამ ტრადიციულ მოსეს სალოცავთან ლოკალიზაციის საწინააღმდეგოდ ბევრი რამ მეტყველებს: შუა საუკუნეებში ნებოს არ უწოდებდნენ მოსეს მთას; ეს არის მაღალი მთა ორი მწვერვალით, რომელიც მთაა (*mons*) და არა გორა (*collis*); ამას გარდა ნებო ეკუთვნოდა ტრანსიორდანის სენიორიას, რის გამოც საბუთის გამცემი მისი მფლობელი უნდა ყოფილიყო და არა მეფე. მკვლევრის აზრით, აქ უნდა იგულისხმებოდეს ვადი მუსას არემარე (პეტრას მახლობლად), თუმცა იქვე აღნიშნავს, რომ ეს გეოგრაფიულად მთლად ზუსტი არ არის, რადგან ვადი მუსა არ მდებარეობს მდინარის გაღმა, არამედ მკვდარი ზღვის სამხრეთით (მაიერი 1990ბ: 99; მაიერი 2010: 287). თავისი ჰიპოთეზის მიუხედავად, ჰ. მაიერი აღიარებს, რომ ამ დასახლების ლოკალიზაციის საკითხი ღიად რჩება.

გარკვეული სიფრთხილით, აღნიშნავს რა არსებული ნუსხების არასრულყოფილებას, ასეთ ლოკალიზაციას იზიარებს დ. პრინგლიც (პრინგლი 1998: 377). ამ დასახლებას, რომლის იდენტიფიკაცია ჯერაც ვერ ხერხდება, მიქაელა სინიბალდიც ვადი მუსას მეზობლად ათავსებს და ფიქრობს, რომ

ერთ-ერთი კანდიდატი შეიძლება იყოს სოფელი ხირბათ ან-ნავაფლა ვადი მუსას არეში, რომელიც არქეოლოგიურად დადასტურებულია, რომ მჭიდროდ იყო დასახლებული XII საუკუნეში და სადაც მოსეს წყარო მდებარეობდა (სინიბალდი 2014: 150, 152, 159); (სინიბალდი 2016: 88). ამავე დროს, ისიც აღიარებს, რომ ტოპონიმები *ჰაჰა* (*ბაჰა*, *აჰა*) და *სეჰანი* (*სეჰამი*, *ჟეჰამი*) უცნობია და შეუძლებელია მათი ზუსტი დაკავშირება ვადი მუსას რაიონთან (სინიბალდი 2014: 159).

ქართული წყაროები

საბუთი, რომელიც რეალურად თავისთავში ორ დოკუმენტს მოიცავს, იმდენ გაუგებრობას ბადებს, რომ ჰ. მაიერის თქმით, ის ყველაფერია ღვთის საჩუქრის გარდა, რადგანაც იმდენივე კითხვას აღძრავს, რამდენსაც პასუხობსო (მაიერი 1990: 98). საბედნიეროდ, წმინდა მიწაზე შექმნილი ქართული ხელნაწერები საშუალებას გვაძლევს დავადგინოთ ჰოსპიტალიერთა საბუთში მოხსენიებულ პირთა ვინაობა და ეკლესიის, უფრო სწორად კი, მონასტრის ადგილსამყოფელი.

1975 წელს ელენე მეტრეველმა გამოაქვეყნა ნაშრომი, რომელშიც შეისწავლა წმინდა მიწაზე ქართული სამონასტრო ცენტრი შეჰანის უდაბნო და მისი მაშენებლის ვინაობა (მეტრეველი 1975: 22-44). მკვლევარმა გამოიკვლია წმინდა მიწის ქართული ხელნაწერები, – იერუსალიმის ბერძნულ საპატრიარქოში დაცული Jer. 42, Jer. 50 და პარიზის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში დაცული *Géorgien 28*, – სადაც მოცემულია ცნობები შეჰანის მონასტრის მაშენებლის გაბრიელ ტფილელისა (თბილისის ეპისკოპოსის) და მისი ჩამომავლების შესახებ. მანუსკრიპტი Jer. 42 გადაწერილია იერუსალიმის ქართველთა ჯვრის მონასტერში გიორგი-პროხოვრეს მამობის წლებში, ანუ 1061 წლამდე. ხელნაწერზე დართულია მოსახსენებელი: „ქ(რისტე) შ(ეიწყალ)ე მამაჲ გ(აბრიელ) შეჰანელი“ (164r). გაბრიელი უკვე შეჰანის მამად იწოდება, რაც ნიშნავს, რომ მას უკვე დაფუძნებული აქვს შეჰანის მონასტერი და მისი წინამძღვარია (მეტრეველი 1975: 24-25). ჯვრის მონასტერში გადაწერილ ხელნაწერებში არსებული გაბრიელ შეჰანელის მოსახსენებლების საფუძველზე ე. მეტრეველი მიიჩნევს, რომ გაბრიელი ჯვრის მონასტრის ძმობის წევრი უნდა ყოფილიყო, რომელიც შეჰანის დაარსების შემდეგაც ინარჩუნებდა კავშირს ჯვრის მონასტერთან (მეტრეველი 1975: 23, 26). 1065 წლის ახლო ხანებში შეჰანში გადაწერილი ხელნაწერიდან (Jer. 50) ვიგებთ, რომ აქ არსებობდა სკრიპტორიუმი, სადაც ქართველი მწიგნობრები შრომობდნენ. ხელნაწერს ერთვის ანდერძი: „დაიწერა წმიდასა უდაბნოსა შეჰანს მამობასა გაბრიელ ტფილელისა, რომელმან აღაშენა უდაბნოჲ შეჰანი“ (67r) (მეტრეველი 1975: 26-32). ჯვრის მონასტრის XII საუკუნის ხელნაწერში (*Géorgien 28*) კი გვხვდება ძმების იოსებ და იოანესათვის განწესებული მოსახსენებელი, საიდანაც ირკვევა, რომ ისინი არიან გაბრიელ შეჰანელის შვილიშვილები, რომლებიც ბაბუის აშენებულ მონასტერში მოღვაწეობენ: „ქ. უფალო ღმერთო, დაიცვენ და შეიწყალენ ძმანი ჩუენნი იოსებ და იოანე, გაბრიელ შეჰანის მაშენებელისა შვილის შვილნი, და ღირს ყვენ ჩუენ ჯუარელთა ძმობასა და შეჰანისასჲ“ (246v) (მეტრეველი 1975: 23). ძმები აგრძელებენ გაბრიელ შეჰანელის დამკვიდრებულ ტრადიციას და მჭიდროდ არიან დაკავშირებული ჯვრის მონასტრის საძმოსთან (მეტრეველი 1975: 24).

ე. მეტრეველს მიაჩნდა, რომ შეჰანის უდაბნო შიჰანის მთაზე, მდინარე არნონის მახლობლად იყო გაშენებული (მეტრეველი 1975: 33-43) (სურ. 1), რაშიც მას, ტოპონიმების დამთხვევის გარდა, ის გარემოებაც არწმუნებდა, რომ ჯვრის მონასტრის მაშენებელმა გიორგი-პროხოვრემაც სიცოცხლის ბოლოს არნონის უდაბნოს მიაშურა, როგორც ჩანს, თავის მეგობარ გაბრიელს შეჰანის მონასტერში (მეტრეველი 1975: 42-43): „მოუძღურდა... და ამისა შემდგომად წარვიდა იგი უდაბნოსა არნონს“ (გაბიძაშვილი 1968: 346).

შიჰანის მთაზე ე. მეტრეველს პირველად, XX საუკუნის 70-იან წლებში მიუთითა სახელმწიფო უშიშროების კომიტეტის თანამშრომელმა ანზორ მაისურაძემ, რომელიც პროფესიით ისტორიკოსი გახლდათ და იმხანად იორდანიაში მუშაობდა (მეტრეველი 2016-17: 138-139). შიჰანის მთა, *ჟებედ შიჰანი* ცნობილია სხვა სახელწოდებებითაც, როგორიცაა *ყაჰა შიჰანი* (*Kara Shihan*), *ყაჰათ შიჰანი* (*Qar'at Shihan*), *შეჰანი* (*Shehan*), და სხვ. შიჰანის მთა გადმოყურებს არნონის ხეობასა და მკვდარ ზღვას. მის თხემზე მრავალი ნანგრევი და მღვიმეა (ზაიადინი 1999: 229). მთის თავზე მდებარეობს დიდი

სამონასტრო კომპლექსის ნაშთი, გარშემოვლებული მართკუთხა 60X40 მ კედლით, რომლის სიგანეა 1.3 მ. გალავნის შიგნით ეკლესიის ნანგრევებია, აღმოსავლეთით მიმართული ნახევარწრიული აფსიდით. საპირისპირო დასავლეთის მხარეზე მართკუთხა ფორმის ნაგებობაა, რომელიც აკლდამა უნდა იყოს. მთის სამხრეთი ბოლოსკენ ბაზალტის ქვების ღობე გამოყოფს ტერიტორიას მუსლიმური სასაფლაოსგან (სურ. 2). კომპლექსის კოორდინატებია 31° 22' 46.99" N; 35° 44' 13.06" E (ვებერ-კარიოტაკისი, ხამაში 2020: 423).¹⁵

ახლახან, XII საუკუნეში იერუსალიმში გადაწერილი კიდეც ერთი ქართული ხელნაწერისათვის (H-886) დართული აღაპების საფუძველზე თემო ჯოჯუამ¹⁶ შეისწავლა სანივაჯისძეთა ქართული ფეოდალური სახლის ისტორია, რომლის წარმომადგენელი საბა-სანივაჯი (საბას სახელით ბერად შემდგარი სანივაჯი) ცხოვრების ბოლოს წმინდა მიწაზე იმყოფებოდა. იერუსალიმში ყოფნისას საბამ აღაშენა ჯერ დაუდგენელი ქართული მონასტერი, რომლის ძმობამ მისივე სეხნიის – წმ. საბა განწმედის ხსენების დღეს (5 დეკემბერს) დაუნესა მას აღაპი (56v-57r) (ჯოჯუა 2016-17: 198-200). H-886 სვინაქსარიც გადაწერილია მონასტერში, რომლის ქტიტორიც საბა-სანივაჯი იყო (ჯოჯუა 2016-17: 180). ამავე მონასტერში მოღვაწეობდა საბა-სანივაჯის ვაჟიც (იოსები), რომლის სახელზეც კიდეც ერთი აღაპი იყო განწესებული (73v) (ჯოჯუა 2016-17: 200-202).

ქართულ-ჯვაროსნული წყაროების შეჯერება

აქ მოყვანილი ქართული მასალის შეჯერება ზემოთ წარმოდგენილ ჰოსპიტალიერთა საბუთის ვრცელ ვერსიასთან პასუხს გასცემს იმ კითხვებს, რომლებიც დასავლელ მკვლევრებს ამდენი ხანი აწუხებდათ და ახალი მონაცემებით გაამდიდრებს ქართულ პალესტინოლოგიას.

ქართული წყაროებიდან ირკვევა, რომ გაბრიელ ტფილელმა, რომელიც წმინდა მიწაზე გამგზავრებამდე თბილისის ეპისკოპოსი, XI საუკუნის შუა ხანებში კი იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის ძმობის წევრი იყო, იორდანეს გადაღმა, არნონის (ვადი ალ-მუჯიბი) მახლობლად დააფუძნა ქართული სავანე – შეჰანის უდაბნო. 1061 წლისათვის შეჰანის მონასტერი უკვე ფუნქციონირებს და გაბრიელი მისი წინამძღვარია. მონასტერში არსებობდა სკრიპტორიუმი, ხოლო XII საუკუნის I ნახევარში აქ მოღვაწეობენ გაბრიელ ტფილელის შვილიშვილები – იოსები და იოანე (ე. მეტრეველი). გაბრიელ ტფილელ-შეჰანელის შვილია საბა-სანივაჯი, რომელიც იერუსალიმში კიდეც ერთი ქართული მონასტრის ქტიტორი იყო (თ. ჯოჯუა).

ლათინური საბუთიდან ვიგებთ, რომ ზემოხსენებულ საბა-სანივაჯს (საბა ქართველს) იერუსალიმის მეფე ბალდუინ II-მ დაუმტკიცა მისი სამფლობელოები ჯეჰამში, რომელსაც შეადგენდა: 1) მდინარის გაღმა, წმინდა მოსეს გორაკის ძირში დაბლობზე მდებარე დასახლებული პუნქტი არა (ჰარა), 2) წმ. მოსეს ეკლესია ჯეჰამში, და 3) მდინარის გაღმა და გამოღმა არსებული კიდეც სხვა ქონება. გარკვეული დროის შემდეგ, იოსებმა და იოანემ, გაბრიელ ტფილელის შვილიშვილებმა და საბა-სანივაჯის ვაჟებმა, ჰოსპიტალიერთა ორდენს გადასცეს დასახლებული პუნქტი არა (ჰარა) და მოსეს ეკლესია ჯეჰამში.

უეჭველია, რომ საბა ქართველის ანუ საბა-სანივაჯის შვილების, ძმების იოსებისა და იოანეს მიერ გაჩუქებული ჯეჰამი ანუ მოსეს ეკლესია, არის შეჰანის ქართველთა მონასტერი. საგულისხმოა, რომ დოკუმენტის უცხო აღმოსავლური სახელების გადამწერს ერთგან მაინც აქვს შემონახული სინამდვილესთან მიახლოებული სახელი: ჰ. მაიერი აღნიშნავს, რომ M' ნუსხის ჯეჰამის დასახელების ვარიანტები (*Lehan, seam*) მომდინარეობს სიტყვიდან *Sehan* ან *Seham* (მაიერი 1990b: 98). ამავე საბუთიდან ირკვევა, რომ შეჰანის ქართველთა მონასტერი მოსეს სახელობის იყო და რომ საბას და მისი შვილების სამფლობელოები არ შემოიფარგლებოდა მხოლოდ დასახლებით (ჰარა) და მონასტრით (ჯეჰამი); მათ კიდეც გააჩნდათ სხვა საკუთრებაც მდინარე არნონის ორივე ნაპირზე, რაზეც გარკვევით მიუთითებს საბუთი: „სოფელი არა და ეკლესია ზემოხსენებულ ჯეჰამში, და მთელი მათი საკუთრება მდინარის გაღმა და გამოღმა“. ასევე, ცხადი ხდება, რომ ქართველებმა ჰოსპიტალიერთა ორდენს არა მხოლოდ დასახლება (ჰარა) გადასცეს, არამედ შეჰანის მონასტერიც (ჯეჰამი).

როგორც ვხედავთ, საბუთში მოხსენიებული პუნქტები ვადი მუსასთან არ ლოკალიზდება. მიუხედავად ამისა, ვადი მუსასთან დაკავშირებით, ერთი საკითხია გასარკვევი. ამ ადგილთანაა დაკავშირებული ერთი საინტერესო ეპიზოდი, რომელიც ჯვაროსნებსა და აღმოსავლელ ქრისტიანთა ურთიერთდამოკიდებულებას ასახავს. ალბერტ აახენელი მოგვითხრობს:

დიდმარხვის დაწყებიდან მეორე დღეს [1107 წლის 28 თებერვალს] ის [ბალდუინ I], ვინმე სირიელი თევდორეს რჩევის შემდეგ, რომელმაც მას აუწყა დაახლ. 3 ათასი თურქის დამასკოდან მოსეს ძველ ხეობაში (*antiqua ualle Moysi*) მისვლა ციხე-სიმაგრის ასაგებად, ხუთასი კაცით გაემართა ამ ციხის დასანგრევად, რომლითაც თურქებმა, არაბთა¹⁷ მოთხოვნით, ყველა ქრისტიანს ჩაუკეტეს გზა. რვა დღის განმავლობაში მან გადალახა სოდომისა და გომორას მდინარეები, უდაბნო ადგილები და ციცაბო მთები და სასტიკად დაქანცულმა მან და მისმა თანამებრძოლებმა მიაღწიეს სირიელ ქრისტიანთა საცხოვრებელს, სადაც ის მიიღეს როგორც სტუმარი და ყველანი ღირსეულად მოასვენეს. როდესაც შეიტყო, რომ ისინი ქრისტიანები იყვნენ, [ბალდუინ I-მა] იხმო მათი მღვდელი, გამოკითხა ახალი სიმაგრისა და თურქების შესახებ და ყველაფრის შესახებ რჩევა ჰკითხა. მღვდელი განთიადზე ადგა, და სამი დღის განმავლობაში რწმენითა და სიმართლით უძღვებოდა მეფეს, გახდა რა მისი მეგზური იმ მხარეში, სანამ არ მიიყვანა უსაფრთხო ადგილას სიმაგრისა და თურქების მახლობლად. გამთენიისას, იგივე მღვდელი და ჩვენი თანამგზავრი ადგა, თურქთა ბანაკში მივიდა და უთხრა მათ: „მეფე ბალდუინი ურიცხვი ლაშქრით მოვიდა იერუსალიმიდან და გაანადგურა ჩვენი საწყალი საცხოვრისი; ჩვენ დავიფანტეთ და მხოლოდ მე შევძელი გამოქცევა და თქვენთან მოსვლა, რომ გამეფრთხილებინეთ. მისი ძალები ერთი მილის მანძილზე არიან თქვენგან“. ამ გაფრთხილების მოსმენის შემდეგ, ღვთის წყალობით, ისეთმა დიდმა შიშმა დაისადგურა მათ გულებში, რომ ყველამ დატოვა კარვები და გაიქცა. ის იყო ბინდი გაიფანტა და დილა დადგა, რომ მეფე ბალდუინი ბუკის ძახილითა და იარაღის ჟღარუნით შემოიჭრა ხეობაში, მაგრამ ერთი თურქიც კი ვერ ჰპოვა დარჩენილი, ვერავინ მოკლა და დაატყვევა, რადგან მათ ეჩქარათ ღამით გაქცევა. ადგილობრივი არაბები, რომელთა რჩევითაც მოვიდნენ თურქები დამასკოდან, შეშინებულნი დაიმალნენ მღვიმეებში, თავიანთ ნახირთან და სხვა ქონებასთან ერთად, რომელიც მოგროვებული ჰქონდათ ციხის მშენებლობისათვის... ცეცხლითა და კვამლით ბალდუინმა აიძულა არაბები გამოსულიყვნენ თავშესაფრიდან, ზოგი დახოცა და ზოგიც ტყვედ აიყვანა (ეჟინგტონი 2007: X.28-30, 744-47).

ითვლება, რომ 1107 წელს აღმოსავლელი ქრისტიანები და მათი მღვდელი, რომლებმაც უმასპინძლეს და დაეხმარნენ ბალდუინ I-ს, ვადი მუსაში ბინადრობდნენ და აიგივებენ მას ჯეჰამთან (პრინგლი 1998: 376-77). თუ აახენელის მონათხრობს დავაკვირდებით, დავინახავთ, რომ ეს ქრისტიანები ვადი მუსადან, სადაც მუსლიმთა სიმაგრე მდებარეობდა, სამი დღის სავალზე იმყოფებოდნენ, რაც გამორიცხავს მათ მოსეს ხეობაში ყოფნას. ქრისტიანთა ადგილსამყოფელი აქედან საკმაოდ შორს, 3 დღის სავალზე უნდა ვეძებოთ. ალბერტ აახენელს დისტანცია რომც ეშლებოდა, მონათხრობიდან ცხადია, რომ ქრისტიანთა დასახლება მაინც საკმაო მანძილით იყო ვადი მუსადან დაშორებული. რადგან გაირკვა, რომ ჯეჰამი ვადი მუსას ნაცვლად შიჰანში მდებარეობდა, ბუნებრივია, ისმის კითხვა, ხომ არ იყო ეს მღვდელი შიჰანიდან და ბალდუინ II-ის სიგელი საბას წარსულ დამსახურებაზე ხომ არ მეტყველებს? ამ კითხვაზე უარყოფითი პასუხი უნდა გავცეთ, რადგან შიჰანის მდებარეობა არ ემთხვევა ფრანკთა ექსპედიციის მარშრუტს: ვადი მუსაში მისასვლელად ბალდუინ I მკვდარ ზღვას სამხრეთიდან მოუვლის, იერუსალიმში კი ჩრდილოეთის გზით და იორდანეს გადალახვით ბრუნდება. აახენელის „სოდომისა და გომორას მდინარეები“ ზღვის სამხრეთით უნდა ვეძებოთ, რადგან ჯვაროსნებს მიაჩნდათ, რომ სოდომი და გომორა მკვდარი ზღვის სამხრეთით მდებარეობდა (კონდერი 1878: 13); (კლეპი 1936: 323). ასე რომ, აღმოსავლელ ქრისტიანთა ამ დასახლების ადგილსამყოფელი ჯერაც გაურკვეველი რჩება.

ამავე დროს, შესაძლოა, ეს ეპიზოდი გარკვეულწილად მაინც იყოს დაკავშირებული შეჰანის უდაბნოსთან. აახენელი წერს, რომ ექსპედიციის ბოლოს ბალდუინმა „რეგიონის ყველა ადგილიდან შეკრიბა სირიელი ძმები და მოძმე ქრისტიანები და სამოცი მათგანი თან წაიყვანა, რადგანაც მათ არაბების ეშინოდათ“ (ეჟინგტონი 2007: X.31, 746-47). ქრისტიანების შეკრება მთელი რეგიონიდან ნიშნავს, რომ მათ შორის შეიძლება შეჰანის უდაბნოს ქართველი ძმებიც მოხვედრილიყვნენ, მით უმეტეს, რომ ფრანკები უკანა გზაზე შიჰანთან ახლოს ჩაივლიდნენ. მ. სინიბალდის დაკვირვებით, ამ მონაკვეთში ალბერტ აახენელი განასხვავებს ქრისტიანთა ორ ჯგუფს, სირიელებსა და „მოძმე

ქრისტიანებს“, რომლებიც, მისი აზრით, შესაძლოა, უფრო დაახლოებული იყვნენ ფრანკებთან (სინიბალდი 2014: 191). არ არის გამორიცხული, ამ „მოდმე ქრისტიანების“ კატეგორიაში ქართველი ბერები მოხვედრილიყვნენ.

ტრანსიორდანიის მნიშვნელობა

შეჰანის მონასტერი უმნიშვნელოვანესი საქარავნო გზის შორიასლოს მდებარეობდა.¹⁸ ტრანსიორდანიაში გადიოდა „სამეფო გზა“ (*darb al-malik*, იგივე *darb al-sultan*), რომელიც ეგვიპტესა და ჰიზას (არაბეთის ნახევარკუნძულის დასავლეთ ნაწილს) სირიასთან აკავშირებდა და რომელსაც ინტენსიურად იყენებდნენ ვაჭრები და მუსლიმი პილიგრიმები (სურ. 3). ყოველწლიური ჰაჯის ქარავნების მიმოსვლა მხოლოდ რეგიონში მიმდინარე არეულობისა და ომის დროს წყდებოდა (შიკი 1997: 76-78); (მილრაითი 2008: 10-11).

ტრანსიორდანიის ათვისების პოლიტიკას იერუსალიმის მეფეები (ბალდუინ I, ბალდუინ II, ფულკ ანჟუელი) თანმიმდევრულად ახორციელებდნენ. იორდანეს გაღმა ტერიტორიების დაპყრობა ფრანკებმა ადრევე დაიწყეს (შიკი 1997: 78-81); (ვოლმზლი 2001: 517-520). 1100 წელს ბალდუინ I-მა 150 რაინდითა და 500 ქვეითით დალაშქრა მკვდარი ზღვის მიდამოები და ვადი მუსა (რაიანი, ფინკი 1973: 143-147); (ეჯინგტონი 2007: VII.38-42, 542-551), სადაც მას წინააღმდეგობა არ შეხვედრია, რაც იმას ნიშნავს, რომ ამ დროს, იორდანეს აღმოსავლეთით, მუსლიმებს გარნიზონი არ ეყენათ (შიკი 1997: 79); (ალ-ნასარათი, ალ-მანანი 2013: 223-224). ამ შეცდომის გამოსწორება დამასკოს ათაბაგმა თულ-თეგინმა გადაწყვიტა და 1107 წელს მოსეს ხეობაში დასამკვიდრებლად გაგზავნა თურქმენი ამირა ისფაჰბადი მისი რაზმითურთ:

ამ წელს [3. 500 წ., 1106 წ. 2 სექტემბერი –1107 წ. 21 აგვისტო] დამასკოში თავისი ქვეყნიდან ჩავიდა თურქმენი ამირა ალ-ისფაჰბადი. ზაჰირ ად-დინმა ის პატივით მიიღო, უმასპინძლა და სამართავად დაუმტკიცა ვადი მუსა, მოაბი, ალ-შარათი, ალ-ჰიბალი და ბალქა, და ის წავიდა ამ მხარეებში თავისი ასკარით. ფრანკებს უკვე მიეღწიათ იქამდე და ვისაც კი ხელი მიაწვდინეს, დახოცეს, დაატყვევეს და გაძარცვეს. ადგილზე მისულ ისფაჰბადს ფრანკებისაგან შემდგომი და გაუბედურებული მოსახლეობა დახვდა. ის იქ მოეწყო, მაგრამ ამის გაგებისთანავე, ფრანკები გაემართნენ მის წინააღმდეგ უდაბნოს გავლით და მის პირისპირ დაბანაკდნენ. პირველივე ხელსაყრელ შემთხვევაში, მოულოდნელად დაესხნენ თავს და ის გაიქცა თავისი ასკარის უმეტეს ნაწილთან ერთად. დანარჩენები დაიღუპნენ და ფრანკები დაეუფლნენ მის ალაღს (გიბი 1932: 81-82).

ადგილობრივი ქრისტიანი მღვდლის დახმარებით ბალდუინმა თურქები დაამარცხა და გააძევა რეგიონიდან (ეჯინგტონი 2007: X.28-30, 744-47). 1112 წელს ბალდუინი 200 ცხენოსნითა და 1000 ქვეითით რეიდს აწყობს მოსეს ხეობაში და ხელთ იგდებს მდიდარ ქარავანს (გიბი 1932: 130-131); (ეჯინგტონი 2007: XII.8, 834-37). პირველი ციხე ტრანსიორდანიაში, რომელზე დაყრდნობითაც ფრანკებმა რეგიონის კონტროლი დაიწყეს, იყო მონრეალი, რომელიც იმავე ბალდუინ I-მა 1115 წელს ააგო შობეკში და გარნიზონი ჩააყენა (რაიანი, ფინკი 1973: 215); (ბაბქოქი, კრეი 1943ა: 506-507).

1127 წელს უკვე ბალდუინ II აოხრებს ვადი მუსას და ახშობს ადგილობრივ მუსლიმთა გამოსვლას. იბნ ალ-კალანისი მოგვითხრობს, რომ „ამა წლის [3. 521] შაბანის თვეში (12 აგვისტო – 9 სექტემბერი 1127 წ.) ბალდუინი, ფრანკთა მეფე, იერუსალიმის მფლობელი, თავისი არმიით გაემართა ვადი მუსასკენ და დაარბია, დაატყვევა და დაფანტა მისი ბინადარი“ (გიბი 1932: 182). როგორც ჩანს, ამ ხანებში (1127-31 წლებში) ფრანკებმა აქ ააგეს *Castellum Vallis Moysis*, შემდგომში ალ-ვუ'აირას ციხე, ალბათ, მუსლიმთა იმ ციხის ადგილზე, რომელსაც 1107 წელს დაეუფლა ბალდუინ I (პრინგლი 1997: 105). გიომ ტვიროსელი წერს, რომ 1144 წელს, ადგილობრივი მოსახლეობის აჯანყების შემდეგ, თურქებმა ხელთ იგდეს ეს ციხე. ფრანკების რეაქცია მეყსეული იყო, ბალდუინ III-ის სარდლობით მათ უკან დაიბრუნეს სიმაგრე (ბაბქოქი, კრეი 1943ბ: 144-145). ფულკ ანჟუელის (1131-43) მეფობის ხანაში, 1142 წელს, ტრანსიორდანიის მფლობელმა მსახურთუხუცესმა პაიენმა (პაგანუსმა) ააგო კერაკის ცნობილი ციხე (ბაბქოქი, კრეი 1943ბ: 127, 499), რომელიც საუკუნეების განმავლობაში რეგიონის ცენტრსა და მთავარ სიმაგრეს წარმოადგენდა (მილრაითი 2008: 29-52).

საბუთთა დათარიღება

გასარკვევი გვაქვს ორი დოკუმენტის თარიღი: ერთია ბალდუინ II-ის სიგელი საბას მიმართ, მეორე კი იოსებისა და იოანეს შეწირულობა ჰოსპიტლისადმი. დავინწყით ამ უკანასკნელით. როგორც უკვე ითქვა, საბუთი ყოველგვარი არგუმენტაციის გარეშე, მხოლოდ პირობითად არის 1160 წლით დათარიღებული. ეს კი, ქართული ოჯახის სამი თაობის წარმომადგენელთა სიცოცხლის ხანგრძლივობის გათვალისწინებით, საშუალებას იძლევა გადავხედოთ ამ თარიღს: ოჯახის პატრიარქი, გაბრიელი 1061 წელს უკვე შეჰანის წინამძღვარია, მანამდე ჰყავდა შვილი (საბა) და იყო თბილისის ეპისკოპოსი, რაც ნიშნავს, რომ ის XI საუკუნის 10-იან წლებში მაინც უნდა იყოს დაბადებული, მისი შვილი კი (ყველაზე გვიან) 40-იანებში, რადგან გაბრიელს 1061 წლამდე უნდა მოესწრო შვილის გაჩენა, თბილისის ეპისკოპოსობა, წმინდა მიწაზე წასვლა, ჯვრის მონასტერში ყოფნა და შეჰანის უდაბნოს დაფუძნება. გასათვალისწინებელია, რომ, როგორც წესი, მაღალი საეკლესიო თუ საერო პირები წმინდა მიწაზე საკმაოდ ხანდაზმულები მიემგზავრებოდნენ, რათა მონაზვნად აღკვეცილებს, იქ სამუდამო განსასვენებელი ეპოვათ. ბალდუინ II-ს საბასთვის მფლობელობას დამტკიცება, ყველაზე ადრე, 1118 წელს შეეძლო, მანამდე საბას უნდა მოესწრო ორი შვილის გაჩენა (სავარაუდოდ 70-იანებში), იერუსალიმში ჩასვლა და ქართული მონასტრის ქტიტორობა, შემდეგ შეჰანის მეურვეობა; ჩუქების საბუთი რომ 1160 წელს იყოს დაწერილი, იოსები და იოანე 90 წელს იქნებოდნენ მიტანებული, რაც ნაკლებ სავარაუდოა. საფიქრებელია, რომ ჰოსპიტლისადმი ჩუქების აქტს 50-იან ან, სულაც, 40-იან წლებში ჰქონდა ადგილი.¹⁹

რაც შეეხება ბალდუინ II-ის მიერ გაცემულ საბუთს, ვადი მუსასთან ლოკალიზაციის გამო, ჰ. მაიერი მას ბალდუინის მეფობის ბოლო წლებით (1127-31) ათარიღებდა: იბნ ალ-კალანისის ცნობით პეტრას მიდამოები მუსლიმთა ხელში იყო ჰიჯრით 521 შაბანის თვეში (1127 წ. 12 აგვისტო – 9 სექტემბერი), რაც ქვედა ქრონოლოგიურ ზღვარს იძლეოდა, ზედას კი მეფის გარდაცვალება (მაიერი 1990ბ: 99); (მაიერი 2010: 287). ბალდუინ II-ის მეფობა პირობითად სამ პერიოდად შეიძლება დავყოთ: I მოიცავს 1118-23 წლებს, II პერიოდი ტყვეობა 1123 წ. 18 აპრილიდან 1124 წ. 29 აგვისტომდე, და III პერიოდი – 1124-31 წლები. ახალი გარემოებების გათვალისწინებით, საბუთი უფრო ადრე უნდა იყოს გაცემული, ბალდუინის მეფობის პირველ წლებში, რადგან, საბას ასაკიდან გამომდინარე, ამ ფაქტს ვერ გადავდებთ ბოლო წლებისკენ. ყველაზე სავარაუდოა, რომ ეს მოხდა გამეფებისთანავე, 1118 წლის 14 აპრილს, როდესაც ბალდუინ II-მ „სამეფოს ყველა დიდებული შეკრიბა სოლომონის სასახლეში, დაუმტკიცა თითოეულს თავისი ბენეფიციუმი, მიიღო მათგან ერთგულებისა და მორჩილების ფიცი და ყოველი მათგანი პატივისცემით გაისტუმრა უკან“ (ეჟინგტონი 2007: XII.30, 872-73). სწორედ ამ დროს უნდა მიეღო საბა ქართველს სამეფო ბეჭდით დამტკიცებული მოწმობა მის სამფლობელოზე.

შეჰანის მონასტრის ქრონოლოგია

XII საუკუნის შემდგომ შეჰანის უდაბნოს ხსენება იერუსალიმურ ხელნაწერებში აღარ გვხვდება. შეჰანში გადანერგილი ხელნაწერი Jer. 50 XIII საუკუნის დამლევს უკვე ჯვრის მონასტერშია, ხოლო XV საუკუნეში შეჰანის უდაბნოს სახელი იმდენად არ ახსოვთ ჯვრის მონასტერში, რომ მას შეცდომით წერენ (შჰანისა ნაცვლად შეჰანისა). სწორედ ამიტომ, ე. მეტრეველი ფიქრობდა, რომ შეჰანის უდაბნომ XIII საუკუნეში შეწყვიტა არსებობა და არნონში ქართველთა საძმოს მოღვაწეობის პერიოდად XI-XIII საუკუნეებს ასახელებდა (მეტრეველი 1975: 30). აქედან გამომდინარე, ი. გაგოშიძე ვარაუდობს, რომ შეჰანის მონასტერი მონღოლთა ლაშქრობების შედეგად იქნა მიტოვებული (გაგოშიძე 2003: 12).²⁰ ამჟამად, ჰოსპიტალიერთა მიმართ ბოძების სიგელის გათვალისწინებით, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ შეჰანის უდაბნოს არსებობა უკვე XII საუკუნის შუა ხანებში შეწყდა, მას შემდეგ რაც ქართველმა ძმებმა მონასტერი ორდენს გადასცეს.

სამრევლო ეკლესია?

ჰ. მაიერი და დ. პრინგლი ფიქრობენ, რომ სოფელ ჰარაში არსებული წმ. მოსეს ეკლესია სამრევლო ეკლესიის მოვალეობას ასრულებდა (მაიერი 1990ბ: 98); (პრინგლი 1998: 377). თავის

კომენტარებში მაიერი აღნიშნავს, რომ მოსეს ეკლესია არის ჯვაროსნული პერიოდის ჩვენთვის ცნობილი ერთადერთი სამრევლო ეკლესია იორდანეს აღმოსავლეთ ნაპირზე (მაიერი 1990ბ: 98). მკაცრად რომ ვთქვათ, მოსეს ეკლესია სოფელ ჰარაში არ იხსენიება, არამედ მის თავზე, მოსეს მთაზე, იგივე ჯეჰამში ანუ შიჰანში. ამასთან, შეჰანის უდაბნო სინამდვილეში მონასტერი იყო და თუ გავითვალისწინებთ მართლმადიდებლური მონასტრებისათვის დამახასიათებელ მკაცრ ტიპიკონებს, რომლებიც მაქსიმალურად ზღუდავდნენ უცხოთა შეღწევას მონასტრის ტერიტორიაზე, საეჭვოა, რომ ქართველთა მონასტერს სამრევლო ეკლესიის ფუნქციაც ეტვირთა.

casale – სოფელი თუ სახლი?

რა ტიპის დასახლებას წარმოადგენს დოკუმენტის *casale*? ა. ბლეიზის შუა საუკუნეების ლათინურის ლექსიკონში *casale* განიმარტება როგორც 1) პატარა სახლი, 2) სასოფლო მფლობელობა ანუ სახლი მიწით (გლეხური მეურნეობა), ან 3) სოფელი (ბლეიზი 1975: 153). დასავლელი მკვლევრები თვლიან, რომ საქმე ერთმნიშვნელოვნად სოფელთან გვაქვს (მაიერი 1990ბ: 98); (პრინგლი 1998: 377), თუმცა ამ მოსაზრების საფუძველია კაზალში მოსეს ეკლესიის არსებობა, რაც სოფლის ტიპის დასახლებას მიანიშნებდა. ეს არგუმენტი ძალას კარგავს მას შემდეგ, რაც დადგინდა, რომ საქმე გვაქვს არა სოფლის ეკლესიასთან, არამედ მის გარეთ არსებულ მონასტერთან. ასე რომ, ეს კაზალი შეიძლება იყოს როგორც სოფელი, ისე დიდი სახლი მიმდებარე ნაგებობებით. მაინც, უფრო სოფლისკენ ვიხრები, რადგან დოკუმენტში კაზალის სახელი გარკვევით არის აღნიშნული, ეს კი ეულ სახლზე უფრო დიდ და მნიშვნელოვან დასახლებაზე უნდა მიუთითებდეს. გარდა ამისა, ცნობილია, რომ წმინდა მიწაზე ქართული მონასტრები ფლობდნენ სოფლებს, რომლებიც მათი შემოსავლის ერთ-ერთ წყაროს წარმოადგენდა (ჯაფარიძე 2018: 128-129). ამ შემთხვევაშიც ასეთ სოფელთან უნდა გვქონდეს საქმე.

დ. პრინგლი იზიარებს ჰ. მაიერის მოსაზრებას, რომ სოფელი, რომელიც მდინარის გაღმა მდებარეობდა, აღმოსავლელი ქრისტიანებით იყო დასახლებული და მათ მართავდა საბა, რომელიც იერუსალიმის მეფის ნაცვლის მოვალეობას ასრულებდა (მაიერი 1990ბ: 99); (პრინგლი 1998: 377). ბალდუინ II-ის მიერ საბას მეფის ნაცვლად დამტკიცება ნიშნავს, რომ ჯვაროსანთა მფლობელობა არნონის ხეობასა და მოაბის მხარეში მათი მმართველობის დასაწყისშივე ვრცელდებოდა და ეს მიწები სამეფო დომენს ეკუთვნოდა.²¹ ქართული წყაროებიდან საბოლოოდ ირკვევა, რომ ბალდუინ II-ის ხელდასხმით შიჰანში აღმოსავლელ ქრისტიანთა დასახლების გამგებელად დამტკიცებული *Saba Georgii* ნამდვილად საბა *ქახოველია*. საბა-სანივაჯი ძლიერი ფეოდალური ოჯახის წარმომადგენელი ჩანს: მისი მამა თბილისის ეპისკოპოსია, თავად კი იერუსალიმში უცნობი ქართული მონასტრის ქტიტორია. როდესაც ბალდუინ II მას უმტკიცებს შეჰანს, ის უკვე დასახლებათა მთელი კომპლექსია, მთაზე მონასტრით, მის ძირში სოფლით, და მდინარე არნონის ორივე ნაპირზე გაშლილი სამფლობელოებით. ეს ქონება ნაწილობრივ მაინც მამისეულია ანუ გაბრიელ შეჰანელის მიერაა შეძენილი. იერუსალიმში საბას ქტიტორული საქმიანობიდან გამომდინარე, ადვილია წარმოვიდგინოთ, რომ წმინდა მიწაზე ჩასვლის შემდეგ, მამის მიერ აგებულ მონასტერს, ისიც შემატებდა გარეშემო მიწებს.

ტოპონიმია

ე. მეტრეველი სინანულით აღნიშნავდა, რომ „ჩვენ ისიც კი არ ვიცით, რა სახელი იმალება ამ მთის არაბული სახელის – შიჰანის ქვეშ. ამ სახელწოდების ეტიმოლოგიაც არაფერს იძლევა“ (მეტრეველი 1975: 36). დღეს შეგვიძლია პასუხი გავცეთ ამ კითხვას: ტოპონიმის სახელი დაკავშირებული უნდა იყოს ბიბლიურ ჰეშბონის მეფე სიჰონთან. *სიჰონის* არაბული შესატყვისი არის *შიჰან* (სმითი 1918: 40, შენ. 26). ჯერ კიდევ ჰენრი ბეიკერ ტრისტრამი, მეცნიერი და მღვდელი, აკავშირებდა ამორეველთა მეფე სიჰონს შიჰანის მთასთან (ტრისტრამი 1873: 122).

ლათინური საბუთიდან ვიგებთ, რომ შეჰანის მონასტერი მოსეს სახელობის მთაზე მდებარეობდა. რატომ უწოდებდნენ შიჰანს მოსეს მთას? XIII საუკუნეში არაბი გეოგრაფი იაკუთი წერდა, რომ გადმოცემით, მოაბის ოლქში, სოფელ სეიჰანთან, მთაზე მოსეს საფლავიაო (მედნიკოვი 1897: 1051);

(ზაიადინი 1999: 229-230). ე. მეტრეველი ფიქრობდა, რომ იაკუთი შეცდომას უშვებდა და ნების მთასა და მოსეს საფლავთან დაკავშირებულ ლეგენდებს მიაწერდა შიჰანის მთას (მეტრეველი 1975: 41). მაგრამ საბუთში დადასტურებული მთის სახელწოდება გვიჩვენებს, რომ შუა საუკუნეებში მართლაც არსებობდა გადმოცემა, რომელიც მოსეს საფლავს შიჰანის მთას უკავშირებდა და იაკუთიც მას ეყრდნობოდა. ამ გადმოცემაზე მოგვითხრობს სპარსელი მოგზაური ალ-ჰარავიცი (-1215), რომელიც მოაბის აღწერისას წერს, რომ „ამ მხარეში არის სოფელი შიჰანი, რომელიც ცნობილია საფლავის გამო, რომელზეც ნათელი ეშვება და ამას ხალხი ხედავს. ის მთაზეა და ხალხი თვლის, რომ ეს მოსეს საფლავია“. ამ გადმოცემას ადასტურებს ალ-უმარიცი (1301-49) (ზაიადინი 1999: 229-230).²²

უფრო პრობლემურია შიჰანის მთის ძირში მდებარე დასახლების სახელწოდება – აია (Aia). ევსები კესარიელის ონომასტიკონი მოაბის მხარეში ასახელებს ადეილს აიე (Aie), არნონში კი – აი (Ar) (ვოლფი 1971: 4). პირველი უნდა იყოს რომაული პროვინცია არაბეთის ახეოპოლისი, რომელსაც უკავშირებენ აი მოაბს (Ar Moab), დღევანდელ რაბას (ძველ მოაბს). VI საუკუნის მადაბას ბიზანტიურ მოზაიკურ რუკაზე დასახლება ამ რაიონში აღნიშნულია როგორც Aia (ვოლფი 1971: 81-82) (სურ. 4). მამლუქთა ხანის სწავლული და გეოგრაფი აბუ ლ-ფიდა ერთმანეთის გვერდზე მოიხსენიებს რაბასა და შიჰანის მთას („არ-რაბას მახლობლად არის ძალიან მაღალი გორა, რომელიც შორიდან ჩანს და შეიჰანი ქვია“ (მედნიკოვი 1897: 1149), მაგრამ რაბა შიჰანის მთის ძირში არ იმყოფება და მისგან ოციოდე კმ-ის მოშორებითაა. უნდა ვიფიქროთ, რომ ძველმა რომაულ-ბიზანტიური ქალაქის სახელწოდებამ არაბულად ტრანსფორმირებული სახელები მისცა რეგიონის მახლობელ დასახლებულ პუნქტებს, რომელთაგან ერთი შიჰანთან მდებარე არა-ჰარაა.

იერუსალიმის ბერძნული მართლმადიდებლური საპატრიარქოს ბიბლიოთეკაში ინახება მამლუქ სულთანთა ბრძანებულებები, რომლებიც წმინდა მიწაზე ქართულ სამონასტრო თემს ეხება. კანსუკ ალ-აშრაფის 1498 წლის 9 სექტემბერის და ტუმან-ბაის 1500 წლის 19 დეკემბრის ბრძანებულებები უკრძალავს ყველას ჯვრის მონასტრისა და მისი ბერების შევიწროებას. ამავე ბრძანებულებებიდან ვიგებთ, რომ იერუსალიმის ჯვრის მონასტერს ეკუთვნოდა სხვადასხვა სოფლები, რომელთა შორის იყო დაირ მუსა (ჯაფარიძე 2018: 128-129, 259). დაირ მუსას იდენტიფიკაცია დღემდე ვერ ხერხდება. ტოპონიმების მსგავსების საფუძველზე, ბ. ხურცილავა ფიქრობს, რომ დაირ მუსა შეიძლება იყოს ნასოფლარი ხიხბათ დაიხ მუსა, რომელიც ბეთლემის სამხრეთ-დასავლეთით მდებარეობს (ხურცილავა 2019: 42-43). გარკვეული სიფრთხილით შეიძლება ვივარაუდოთ, ხომ არ იყო ეს დაირ მუსა ანუ დასახლება, სადაც მოსეს მონასტერი იდგა, სოფელი შეჰანის მონასტერთან, რომელიც, როგორც ვიცით, მოსეს სახელობის იყო? ხომ არ გადაეცა ეს სოფელი ჯვრის მონასტერს მუსლიმთა მმართველობის პერიოდში როგორც ყოფილი ქართული საკუთრება, რომელიც იმხანად უპატრონოდ იყო დარჩენილი? ამ იდენტიფიკაციას ეწინააღმდეგება ის გარემოება, რომ XV საუკუნეში ჯვრის მონასტერში შეჰანის სახელი სრულად იყო დავიწყებული და უდაბნოს სახელწოდებას არასწორად წერენ (მეტრეველი 1975: 30), რაც თითქოსდა საეჭვოა სოფლის ფლობის ასეთი ტრადიციის და დაირ მუსაზე პრეტენზიების არსებობის შემთხვევაში; მაგრამ, თუ სოფელს ფრანკთა მფლობელობის შემდეგ, მუსლიმთა ხელში დაირ მუსა დაერქვა, ეს ვარაუდი ძალაში რჩება.

ჰოსპიტალიერებისათვის შეჰანის გადაცემის გარემოებანი

ჰოსპიტალიერებისათვის შეჰანის ბოძება სხვადასხვა მიზეზებით უნდა ყოფილიყო განპირობებული. საკმაო მნიშვნელობა ექნებოდა იმ გარემოებას, რომ მონასტრის მფლობელი ძმები ამ დროს უკვე საკმაოდ ხანდაზმულები იყვნენ და აქტიური მოღვაწეობის წლები უკან ჰქონდათ მორჩენილი. იქნებ, საქმის ღირსეული გამგრძელებელიც არ ჰყავდათ გვერდზე, მონასტრის საძმოდან თუ საკუთარი საგვარეულოდან. ამავე დროს, მათ იერუსალიმში კიდევ ერთი, მამის აშენებული მონასტერი ეგულებოდათ, რომელიც ასევე მოითხოვდა ყურადღებას. ჩანს, ძმებმა არჩევანი ამ უკანასკნელის სასარგებლოდ გააკეთეს. საბაბს ქტიტორობით აშენებულ იერუსალიმის ქართულ მონასტერში „უძლური იოსების“ აღაპის²³ გამოჩენა იმას უნდა ნიშნავდეს, რომ შეჰანიდან ძმებმა აქ გადმოინაცვლეს და იოსებმა აქვე დაასრულა სიცოცხლე.

შესაძლოა, თავისი როლი ითამაშა გაუარესებულმა პოლიტიკურმა მდგომარეობამ. XII საუკუნის შუახანებიდან მოყოლებული, ჯვაროსანთა საერთო სტრატეგიული მდგომარეობა თანდათანობით მძიმდებოდა. 1144 წელს მოსულის ათაბეგმა იმად ად-დინ ზენგიმ ედესა აიღო. მისი შემკვიდრე ნურ ად-დინი (1146-1174) კიდევ უფრო აქტიურად უტევს ჯვაროსნებს. 1149 წელს მან დაამარცხა და მოკლა ანტიოქიის მთავარი რაიმონდ პუატიე, 1154 წელს კი დამასკოს დაეუფლა. 1161 წელს ნურ ად-დინი ატყვევებს ანტიოქიის კიდევ ერთი მთავარს, რენო დე შატილიონს. 1163 წელს ნურ ად-დინი მარცხდება ტრიპოლის შორიახლოს, თუმცა, მომდევნო წელს, ჰარიმთან ამარცხებს ფრანკულ, ბიზანტიურ და სომხურ კოალიციას (ბარბერი 2003: 72). ასეთ დაძაბულ ვითარებაში საზღვრისა თუ შიდა ტერიტორიების დაცვა დიდ ძალისხმევას მოითხოვდა, ციხეების მზადყოფნაში მოყვანა და შემდგომი შენახვა კი საგრძნობ მატერიალურ სახსრებსა და მომქანცველ საგარნიზონო სამსახურს საჭიროებდა. ამის გამო ჯვაროსანი მმართველები ხალისით აძლევდნენ სასაზღვრო ციხე-სიმაგრეებს სამხედრო ორდენებს, რომლებსაც მათი მოვლა, რეფორტიფიკაცია და გარნიზონით უზრუნველყოფა შეეძლოთ. სამხედრო-სასულიერო ორდენები დიდ როლს თამაშობდნენ ჯვაროსნული სახელმწიფოების საზღვრის დაცვაში. 1136 წელს მეფე ფულკმა ბეთგიბელინის ციხე გადასცა ჰოსპიტალიერებს, რომ მათ ასკალონიდან მომავალი მუსლიმთა შემოსევები შეეკავებინათ. 1142-1144 წლებში ტრიპოლის გრაფმა რაიმონდ II-მ ჰოსპიტალიერებსვე გადასცა სასაზღვრო სიმაგრეთა მთელი წყება, კრაკ დე შევალიეს ჩათვლით. 1150-1160-იან წლებში ტამპლიერებსაც გადაეცათ მრავალი სიმაგრე (ტორტოსა, არიმა, ჩასელ ბლანი, საფეტი, სხვ.) (ბოასი 2006: 103). იორდანეს გადამა მცხოვრები ქრისტიანებისათვის საფრთხე განსაკუთრებით საგრძნობი გახდებოდა დამასკოს აღების შემდეგ, როდესაც ნურ ად-დინის სამფლობელო ტრანსიორდანიას დაუმეზობლდა. რეგიონს უტევდნენ სამხრეთიდანაც. 1158 წელს ეგვიპტური არმია მხარეში შეიჭრა და ალ-ჟუ'აირა გარემოიცვა, თუმცა უშედეგოდ. რვა დღის შემდეგ მათ ალყა მოხსნეს და შობეკის მიდამოები მოაოხრეს. ტრანსიორდანიაზე შეტევები კიდევ უფრო გახშირდა 1169 წლიდან, როდესაც ლამის ყოველ წელს, ხან ნურ ად-დინი სირიიდან და ხან კი სალაჰ ად-დინი ეგვიპტიდან, აოხრებდნენ მხარეს და ცდილობდნენ კერაკისა და მონრეალის აღებას (სინიბალდი 2014: 25-30). შემთხვევითი არ არის, რომ XII საუკუნის 50-იან წლებში ტრანსიორდანიაში უკვე დასტურდება სამხედრო ორდენებისადმი შეწირულობები. 1152 წელს ტრანსიორდანიის მფლობელი მორისი, კერაკის დაცვაში დახმარების პირობით, ჰოსპიტალიერებს გადასცემს კერაკის ციხის ქვედა ნაწილს, სახლს შობეკში, ორ სოფელს და მკვდარ ზღვაზე ნავით მიმოსვლის უფლებას (მილრაითი 2008: 58-59). ამ ტენდენციის გამოვლინება უნდა იყოს ჰოსპიტალიერებისათვის შეჰანის ბოძებაც, როდესაც უკვე ხანში შესულმა ქართველმა ძმებმა ორდენს თავიანთი სამფლობელოები და მონასტერი გადასცეს.

რა მიზეზებსაც არ უნდა გამოეწვია ჰოსპიტალიერებისათვის შეჰანის უდაბნოს გადაცემა, ძნელია გადააფასო თავად ამ ფაქტის, – ქართველი ბერების მიერ აღმოსავლური მონასტრის დასავლური ორდენისათვის ჩუქება, – მნიშვნელობა წმინდა მიწაზე სხვადასხვა რელიგიების ურთიერთქმედების კონტექსტში.

დასკვნა

კვლევის შედეგად მიღებული დასკვნები თანაბრად მნიშვნელოვანია როგორც ქართველი ისტორიკოსისათვის, ისე ჯვაროსნული აღმოსავლეთის მკვლევრისათვის. გაირკვა, რომ

1. *Saba Georgii* ნამდვილად საბა ქაჩთვერია და არა საბა გიოხგის ძე, და რომ XI საუკუნის შუა წლებიდან XII საუკუნის შუა ხანებამდე წმინდა მიწაზე მოღვაწეობდა ერთი ქართული ფეოდალური ოჯახის სამი (!) თაობა, რომლებიც აქ საკმაო ქონებას ფლობდნენ, მიწებს იძენდნენ და ამ ხანებში ორი მონასტერი მაინც აქვთ აშენებული;

2. შეჰანის უდაბნოს შემადგენლობაში შედიოდა წმ. მოსეს მონასტერი, დასახლება არა (ჰარა) და სანივაჯისძეთა სხვა სამფლობელოები არნონის ორივე ნაპირზე.

3. სოფელ ჰარას ადგილსამყოფელი, რომელიც შეჰანის მთის ქვემოთ, არნონისპირა ვაკეზე მდებარეობდა;

4. ჯეჰამში არ იყო სამრევლო დანიშნულების ეკლესია, არამედ მოსეს სახელობის ქართველთა მონასტერი;

5. ბაღდუნი II თავის ნაცვლად და აღმოსავლეთ ქრისტიანთა დასახლების გამგებელად ნიშნავს ქართველ საბას და ეს, შესაძლოა, 1118 წელს მოხდა, როდესაც შეჰანის უდაბნოზე თავისი უფლების დასამტკიცებლად საბა-სანივაჯი მეფეს იერუსალიმში უნდა ხლებოდა;

6. ეს კი ნიშნავს, რომ ჯვაროსანთა მფლობელობა ტრანსიორდანიში, კერაკის მიწებსა და არნონის ხეობაში მათი მმართველობის პირველივე წლებში ვრცელდებოდა;

7. არნონის სანაპირო მიწები, კერაკის ჩრდილოეთით ეკუთვნოდა მეფეს და ტრანსიორდანიის სენიორიაში არ შედიოდა;

8. ჰოსპიტალიერებისადმი ჩუქების საბუთი XII საუკუნის 40 ან 50-იანი წლებით უნდა დათარიღდეს;

9. ქართველმა ბერებმა ჰოსპიტალიერთა ორდენს არა მხოლოდ სოფელი გადასცეს, არამედ შეჰანის მონასტერიც.

რ. ელენბლუმი წერს, რომ ჯვაროსანთა სამეფოს დასახლებებს მართავდნენ ფრანკები და ადგილობრივი ქრისტიანები (სომხები, ბერძნები და, იშვიათად, სირიელები), რომელთაც სამეფოს არისტოკრატია უწოდებს (ელენბლუმი 1998: 37). შეჰანის მაგალითზე, იერუსალიმის სამეფოს მმართველ კლასს ქართველი ფეოდალი, სანივაჯისძეთა გვარის წარმომადგენელი, ბერად შემდგარი საბა-სანივაჯი უნდა დავუმატოთ; ჰოსპიტალიერებისათვის შეჰანის გადაცემის აქტი კი გვიჩვენებს, თუ რა ადვილად შეიძლება შეეთვისებინა დასავლური და ჯვაროსნული ფასეულობები ქართველს.²⁴

ჰ. მაიერი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს საბუთის შინაარსს იორდანეს აღმოსავლეთ ნაპირზე ფრანკთა ადრეული ექსპანსიის შესწავლის საქმეში, ისევე როგორც იმ ფაქტს, რომ ეს მხარე სამეფო დომენმა მიიერთა და არა ტრანსიორდანიის სენიორიამ (მაიერი 1990ბ: 99); (მაიერი 2010: 287). ახლად დადგენილი გარემოებები კიდევ უფრო ფართო პერსპექტივას გვიშლის, წარმოგვიდგენს რა იერუსალიმის ჯვაროსანი მეფეების მიერ ადგილობრივ ქრისტიანებთან ურთიერთობის დამყარების პროცესს და იძლევა აღმოსავლელი ქრისტიანების შთამბეჭდავი ინტეგრაციის სურათს არა მარტო ლათინთა ხელისუფლებასთან, არამედ სამხედრო-სასულიერო ორდენებთანაც. მართლმადიდებლური მონასტრის ნებაყოფლობითი გადაცემა კათოლიკური ორდენისათვის ამ ორი კონფესიის წარმომადგენლებს შორის (ყოველ შემთხვევაში, ჯვაროსნებსა და ქართველებს შორის მაინც) იმაზე ახლო ურთიერთობაზე მეტყველებს, ვიდრე ეს აქამდე წარმოგვედგინა. თუკი გავითვალისწინებთ კიდევ ერთი ქართული მონასტრის, ჯვრის საძმოს მჭიდრო კონტაქტებს ამავე ორდენებსა თუ სხვა ჯვაროსნებთან (წურწუმი 2010: 69-95); (წურწუმი 2012ბ: 318-334), დავინახავთ რომ ეს ურთიერთობა ღრმა და ორმხრივი იყო.

შენიშვნები

¹ XVII-XVIII საუკუნეებში რიბოების ოჯახის შვიდი წარმომადგენელი მსახურობდა მდივნად ან არქივარიუსად მალტის ორდენის სენტ-ჟილის პრიორატში (ლე რუ 1895: 37).

² ეს დაზუსტება გვხვდება M^{1,2} ნუსხებში.

³ M¹ ნუსხაში მოიხსენიება როგორც *Josephum* და *Josep* – M²-ში.

⁴ როგორც *Johannem* M¹-ში და *Johannes* – M²-ში.

⁵ *Sabe Georgii* M¹-ში და *Saba Georgii* – R¹-ში. ჰ. მაიერი უშვებს შესაძლებლობას, რომ საბა ქართველი იყო, მაგრამ იხრება იმ აზრისაკენ, რომ ის მართლმადიდებელი სირიელი ქრისტიანი იყო (მაიერი 1990ბ: 98). ის მიიჩნევს, რომ საბა ქართველი *Saba Georgii*-ს მცდარი ინტერპრეტაციაა და უნდა იყოს საბა გიორგის შვიდი, არაბულად საბა იბნ ჯიჩის (მაიერი 2010: 286). მაიერის კვალდაკვალ, დ. პრინგლი, საბას, ქართველის ნაცვლად, გიორგის შვილად (*Saba, son of George*) იხსენიებს (პრინგლი 1998: 377).

⁶ წმინდა იოანე იეზუსადიმედის ჰოსპიტალი M² ნუსხაში.

⁷ ჰაია M² ნუსხაში.

⁸ მოდეს M¹ ნუსხაში.

⁹ რიბოს ფრანგულ ნუსხებში ნათარგმნია როგორც მთა.

¹⁰ მოდეს M¹ ნუსხაში.

- ¹¹ ღეჰამი (*Leham*) M¹ ნუსხაში.
- ¹² ჰ. მაიერი თვლის, რომ ბალდუინის ტიტული ფრანკთა მეფე (*Francorum rex*) M¹ ნუსხიდან შეცდომაა, რადგან ასეთ ტიტული არ გამოიყენებოდა და უნდა იყოს *Latinorum* ანუ *ლათინთა მეფე* (მაიერი 2010: 286). თუმცა, ეს არ უნდა იყოს შეცდომა, რადგან სულ მცირე, ერთგან მაინც ასეთი ტიტული გვხვდება: გიომ ტვიროსელის მიერ მოყვანილ 1110 წლის საბუთში ბალდუინ I მოიხსენიება, როგორც ფრანკთა მეფე – *primus rex Francorum* (ჰაიგენსი 1986: 11.12, 513).
- ¹³ დაბას M¹ ნუსხაში.
- ¹⁴ სეამი (*seam*) M¹ ნუსხაში.
- ¹⁵ საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტო, იორდანის სამეფოსთან შეთანხმებით და ადგილობრივი სპეციალისტების მონაწილეობით, გეგმავს ექსპედიციას შიჰანის მთის არქეოლოგიურად შესასწავლად და მონასტრის მოსაძიებლად.
- ¹⁶ მანვე პირველად დააკავშირა საბა-სანივაჯი და მისი ვაჟები ლათინური საბუთის საბა ქართველთან და იოსებსა და იოანესთან, ისევე როგორც გაბრიელ შეჰანელთან, რის თაობაზეც ვრცელი მსჯელობა მომავალ ნაშრომში დაგეგმა (ჯოჯუა 2016-17: 201-202).
- ¹⁷ იგულისხმება ადგილობრივ არაბ ბედუინთა ტომები.
- ¹⁸ მონასტერი მდებარეობდა კერაკის ჩრდილოეთით 22 კმ-ზე და 1 კმ „სამეფო გზის“ დასავლეთით.
- ¹⁹ სანივაჯისძეთა ოჯახის ქრონოლოგია იხ. თემო ჯოჯუას მომავალ ნაშრომში: „სანივაჯისძეთა ფეოდალური სახლის წარმომადგენელთა მოღვაწეობა საქართველოსა და წმინდა მიწაზე (X-XII სს.)“.
- ²⁰ შესაბამისად, მკვლევრის აზრით, მონასტერი ისე იქნა მიტოვებული, რომ „იქ ქართველებს უცხოტომელი „მემკვიდრეები“ (ბერძნები, სომხები...) არ ჩანაცვლებიან. ამდენად მოსალოდნელია, რომ შეჰანის ნამონასტრალის არქეოლოგიური გათხრებით იქ მრავალრიცხოვანი ქართული სიძველეების, მათ შორის, ეპიგრაფიკული ძეგლების მიკვლევა მოხერხდება“ (გაგოშიძე 2003: 12). ახლად გამოვლენილი გარემოებების ფონზე, მომავალი არქეოლოგიური კვლევისას უნდა გავითვალისწინოთ, რომ შეჰანს რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში ჰოსპიტალიერებიც ფლობდნენ, სანამ, კერაკისა (1188) და მონრეალის (1189) დაცემის შემდეგ, ტრანსიორდანიის საბოლოოდ გადავიდოდა მუსლიმთა ხელში.
- ²¹ 1109 და 1111 წლებში ბალდუინ I-სა და თულ-თეგინს შორის დადებული შეთანხმებების მიხედვით იორდანია გაიყო: ჩრდილოეთის 1/3 თურქებს დარჩათ, დანარჩენი კი ჯვაროსნებს ერგოთ (გიბი 1932: 92, 113). ალან ვოლზლი აღნიშნავს, რომ უკვე 1111 წლისათვის ბალდუინი ღრმად და საფუძვლიანად იყო შეჭრილი იორდანიაში და ვარაუდობს, რომ ეს ადგილობრივი ქრისტიანების დახმარებით მოხდა (ვოლზლი 2001: 519).
- ²² თავის სტატიაში ფ. ზაიადინი გადმოგვცემს უაღრესად საინტერესო ფაქტს, რომ „გასულ საუკუნეში მოგზაურები იხსენიებენ მონასტერს ჯებელ შიჰანზე, სადაც რუსი/ქართველი ბერები იმყოფებოდნენ“ (ზაიადინი 1999: 230). ეს კი ნიშნავს, რომ XIX საუკუნეში შიჰანის მთაზე კვლავაც არსებობდა მოქმედი მონასტერი. 1872 წელს ჰ. ბ. ტრისტრამის ექსპედიციას მთაზე მხოლოდ ნანგრევები დახვდა (ტრისტრამი 1873: 122-123).
- ²³ „ამასვე დღესა [24 დეკემბერს] სალოცავი და ალაჰი უძღურისა იოსებისი“ (73v) (ჯოჯუა 2016-17: 171-172).
- ²⁴ საინტერესოა, რომ მკვლევრები 1129 წელს აკრის ჩრდილოეთით მომხდარ მსგავს შემთხვევას ანუ ადგილობრივი ფეოდალის მიერ ჰოსპიტალიერებისათვის სოფლის გადაცემას რაინდული „კულტურული ღირებულებების გადმოღებად“ მიიჩნევენ (გურინოვი, ნეჩიტაილოვი 2017: 87).

დამონშებანი

- ალ-ნასარათი, ალ-მაანი 2013:** Mohammed Al-Nasarat, and Abd alraq Al-Maani, Petra During the Crusader Period from the Evidence of al-Wuayra Castle: A Review, *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, vol. 14/1.
- ბაბქოქი, კრეი 1943ა:** William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, translated and annotated by Emily Atwater Babcock and A. C. Krey, vol. 1. New York.
- ბაბქოქი, კრეი 1943ბ:** William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, translated and annotated by Emily Atwater Babcock and A. C. Krey, vol. 2. New York.
- ბარბერი 2003:** M. Barber. The Career of Philip of Nablus in the Kingdom of Jerusalem, *The Experience of Crusading: Defining the Crusader Kingdom*, eds. Peter Edbury and Jonathan Phillips, vol. 2, Cambridge.
- ბლეიზი 1975:** A. Blaise. *Lexicon latinitatis medii aevi: praesertim ad res ecclesiasticas investigandas pertinens*, Turnhout.
- ბოასი 2006:** A. J. Boas. *Archaeology of the Military Orders: A Survey of the Urban Centres, Rural Settlement and Castles of the Military Orders in the Latin East (c. 1120-1291)*, Abingdon.
- გაბიძაშვილი 1968:** ძველი ქაჩთუღი აგიოგრაფიული დიგეზატუხის ძეგლები, გამოსაცემად მოამზადა და გამოკვლევა დაურთო ენრიკო გაბიძაშვილმა, წ. IV, თბილისი.

- გაგოშიძე 2003:** ი. გაგოშიძე. წმინდა მიწაზე ქართული სიძველეების არქეოლოგიური გათხრების პერსპექტივები, *Academia*, 5 (A), თბილისი.
- გიბი 1932:** *The Damascus Chronicle of the Crusades, extracted and translated from the Chronicle of Ibn Al-Qalānīsī* by H. A. R. Gibb, London.
- გურიშვი, ნეჩიტაილოვი 2017:** Е.А. Гуринов, М.В. Нечитайлов. *Войска и войны Латинского Востока: графство Эдесское*, Москва.
- ედბური 1997:** P. W. Edbury. *John of Ibelin and the Kingdom of Jerusalem*, Woodbridge.
- ელენბლუმი 1998:** R. Ellenblum. *Frankish Rural Settlement in the Latin Kingdom of Jerusalem*, Cambridge.
- ჯინგტონი 2007:** Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana: History of the Journey to Jerusalem*, ed. and trans. by Susan B. Edgington, Oxford.
- ჯებერ-კარიოტაკისი, ხამაში 2020:** T. M. Weber-Karyotakis, A. Khammash. *Islamic Heritage Sites in Jordan*, Amman.
- ვოლმზლი 2001:** A. Walmsley. Fatimid, Ayyubid and Mamluk Jordan and the Crusader Interlude, *The Archaeology of Jordan*, eds. Burton MacDonald, Russell Adams and Piotr Bienkowski, Sheffield.
- ვოლფი 1971:** *The Onomasticon of Eusebius Pamphili: Compared with the Version of Jerome and Annotated*, trans. by Carl Umhau Wolf, Washington, DC.
- ზაიადინი 1999:** F. Zayadine. The Karak District in the Madaba Map, *The Madaba Map Centenary, 1897-1997*, eds. M. Piccirillo and E. Alliata, Jerusalem.
- კაზარიანი 2019:** ი. კაზარიანი. გაბრიელ შეჰანელის უახლოესი შთამომავლების კონტაქტები იერუსალიმის სამეფოსთან და ჰოსპიტალიერების ორდენის წევრებთან XII საუკუნეში, თსუ საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, XV, თბილისი.
- კლეპი 1936:** F. G. Clapp. The Site of Sodom and Gomorrah: Diversity of Views, *American Journal of Archaeology*, 40/3.
- კონდერი 1878:** C. R. Conder. *Tent Work in Palestine: A Record of Discovery and Adventure*, vol. 2, London.
- ლე რუ 1894:** *Cartulaire général de l'Ordre des Hospitaliers de S. Jean de Jérusalem (1100-1310)*, par J. Delaville Le Roulx, t. I, Paris.
- ლე რუ 1895:** Delaville Le Roulx, Inventaire de pièces de Terre Sainte de l'Ordre de l'Hopital, *Revue de l'Orient Latin*, 3.
- მაიერი 1985:** H. E. Mayer. Die Herrschaftsbildung in Hebron, *Zeitschrift Des Deutschen Palästina-Vereins*, vol. 101/1.
- მაიერი 1990ა:** H. E. Mayer. The Wheel of Fortune: Seignorial Vicissitudes under Kings Fulk and Baldwin III of Jerusalem, *Speculum*, vol. 65/4.
- მაიერი 1990ბ:** H. E. Mayer. *Die Kreuzfahrerherrschaft Montréal (Šöbak): Jordanien im 12. Jahrhundert*, Wiesbaden.
- მაიერი 2010:** *Die Urkunden der lateinischen Könige von Jerusalem*, Bearbeitet von Hans Eberhard Mayer, t. I, Hannover.
- მედნიკოვი 1897:** Н.А. Медников. Палестина от завоевания ее арабами до крестовых походов по арабским источникам, *Православный Палестинский сборник*, т. XVII/2 (3), вып. 50.
- მეტრეველი 1975:** ე. მეტრეველი. შეჰანის უდაბნო – XI საუკუნის უცნობი ქართული სკრიპტორიუმი პალესტინაში, *მხვადთავი*, V, თბილისი.
- მეტრეველი 2016-17:** რ. მეტრეველი. ის ქვეყნის ისტორიაზე ფიქრობდა, *კიბინოლოგი*, 1, თბილისი.
- მილრაითი 2008:** M. Milwright. *The Fortress of the Raven: Karak in the Middle Islamic Period (1100-1650)*, Leiden.
- პრინგლი 1997:** D. Pringle. *Secular Buildings in the Crusader Kingdom of Jerusalem: An Archaeological Gazetteer*, Cambridge.
- პრინგლი 1998:** D. Pringle. *The Churches of the Crusader Kingdom of Jerusalem, A Corpus*, vol. II, Cambridge.
- რაიანი, ფინკი 1973:** Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, trans. by Frances Rita Ryan, ed. with an introduction by Harold S. Fink. New York.
- რორიხტი 1904:** *Regesta regni Hierosolymitani. Additamentum*, ed. Reinhold Rohricht, Innsbruck.
- სინიბალდი 2014:** M. Sinibaldi. *Settlement in Crusader Transjordan (1100-1189): A Historical and Archaeological Study*, PhD Thesis, Cardiff University.
- სინიბალდი 2016:** M. Sinibaldi. Settlement in the Petra Region During the Crusader Period: A Summary of the Historical and Archaeological Evidence, *Crusader Landscapes in the Medieval Levant. The Archaeology and History of the Latin East*, eds. M. Sinibaldi, K. Lewis, B. Major and J. Thompson, Cardiff.
- სმიტი, ბართოლომეუ 1915:** *Atlas of the Historical Geography of the Holy Land*, by George Adam Smith and J. G. Bartholomew, London.
- სმიტი 1918:** *Cambridge Bible for Schools and Colleges: The Book of Deuteronomy*, revised with introduction and notes by George Adam Smith, Cambridge.
- ტრისტრამი 1873:** H. B. Tristram. *The Land of Moab: Travels and Discoveries on the East Side of the Dead Sea and the Jordan*, London.

შიკი 1997: R. Schick. Southern Jordan in the Fatimid and Seljuq Periods, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 305.

წერეთელი 2010: მ. წერეთელი ჯვაროსანთა მოსახსენებლები იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის ხელნაწერებში, *ქართველოლოგია*, 6, თბილისი.

წერეთელი 2012ა: მ. წერეთელი ყივჩაღთა საკითხისათვის XII საუკუნის დასაწყისის ქართულ პოლიტიკაში, თსუ საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, VI, თბილისი.

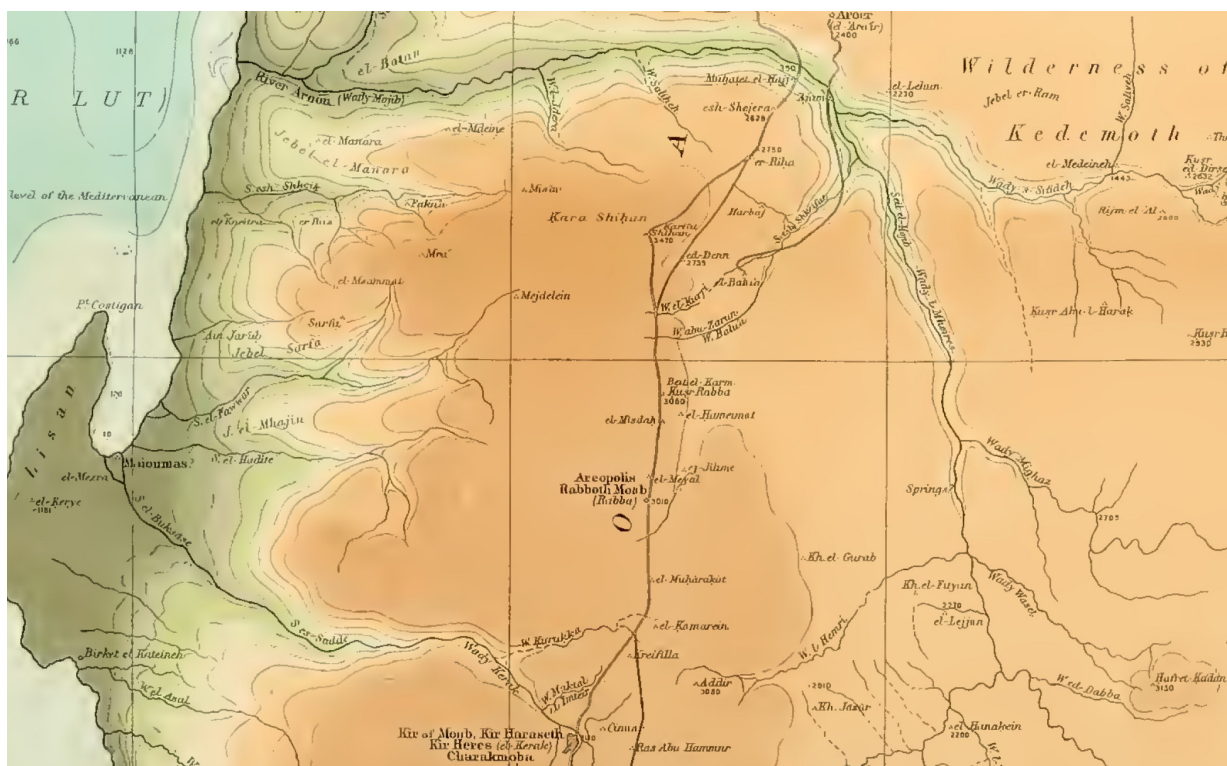
წერეთელი 2012ბ: M. Tsurtsumia. Commemorations of Crusaders in the Manuscripts of the Monastery of the Holy Cross in Jerusalem, *Journal of Medieval History*, vol. 38/3.

ხურცილავა 2019: ბ. ხურცილავა. იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის გამქრალი სოფლების კვალდაკვალ, *ისტორიანი*, 4, თბილისი.

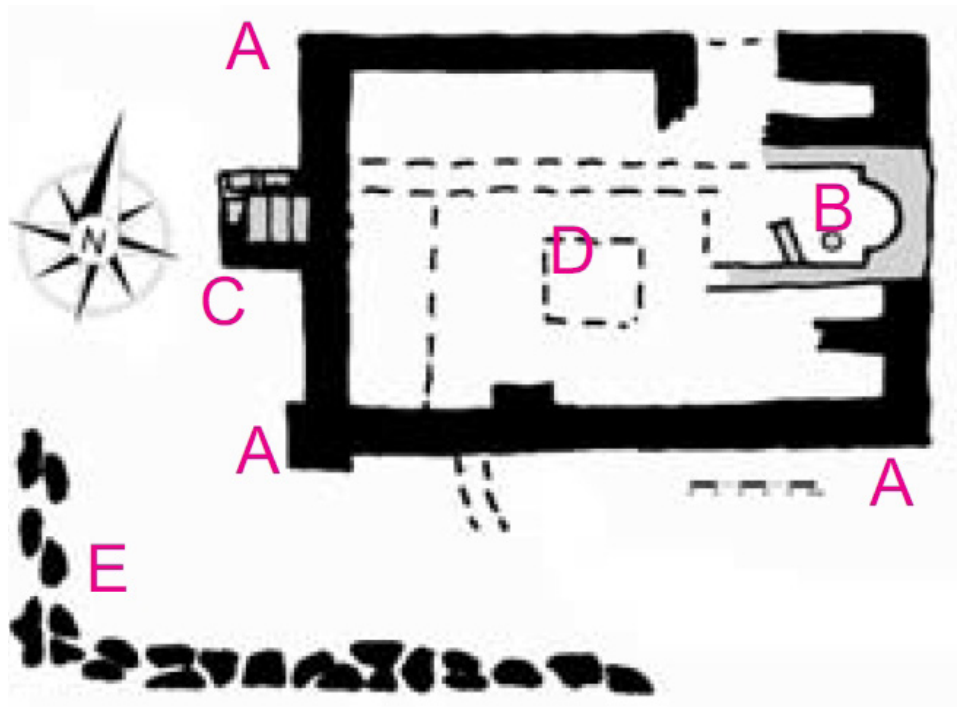
ჯაფარიძე 2018: გ. ჯაფარიძე. ქართველთა სავანეები და სამონასტრო თემი წმინდა მიწაზე XI-XVIII საუკუნეებში (ახაბუდი ნაჩაგიუდი და დოკუმენტური წყაროების მიხედვით), თბილისი.

ჯოჯუა 2016-17: თ. ჯოჯუა. ნაღვლედი ბასილ მკობაისძისა და ეფთვიმეს მიერ მარიამ მოგელის დაკვეთით იერუსალიმში გადანიჭილი XII საუკუნის სვინაქსრის (H-886) უცნობი ანდერძები, ალაპები და მინაწერები (ტექსტების პუბლიკაცია; კოდიკოლოგიური და ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი გამოკვლევა), *ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები*, XIV-XV, თბილისი.

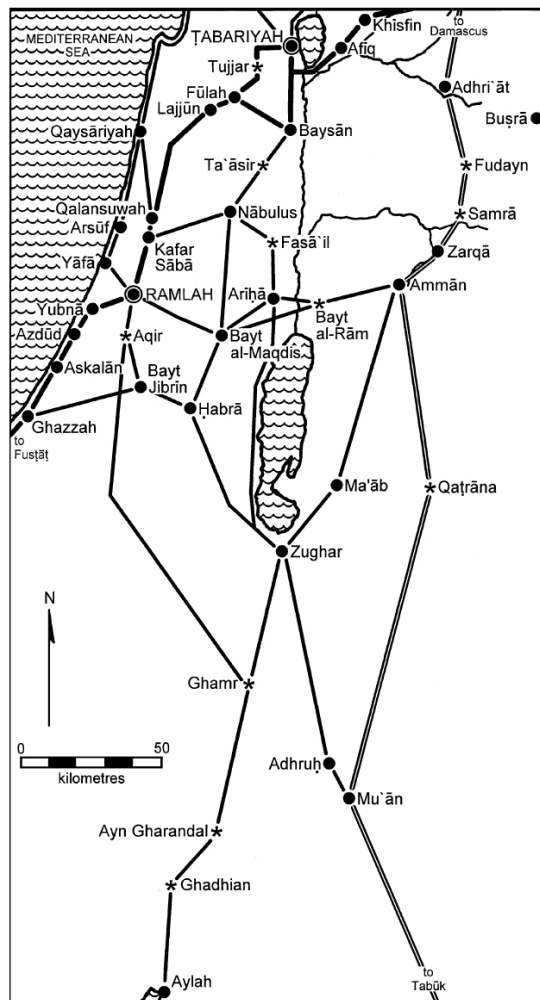
ჰაიგენსი 1986: Willelmi Tyrensis Archiepiscopi, *Chronicon*, ed. R. B. C. Huygens, vol. 1, Turnhout.

სურ. 1 შიკანის წმინდა მიწის ისტორიული გეოგრაფიის ატლასში.
ჯ. სმითისა და ჯ. ბართოლომეუს მიხედვით.

სურ. 2 შეჰანის სამონასტრო კომპლექსის გეგმა. მართკუთხედი კედელი (A), ეკლესია (B), აკლდამა (C), წყლის ავზი (D), ბაზალტის ღობე (E). თ. ვებერ-კარიოტაკის და ა. ხამაშის მიხედვით.

სურ. 3 X-XI სს. იორდანის საგზაო რუკა. ა. ვოლზლის მიხედვით.

სურ. 4 მოაბი და ედომი (იდუმეა) მადაბას რუკაზე.

A GEORGIAN MONK – STEWARD OF A CRUSADER KING

Mamuka Tsurtsumia

Independent researcher
mamuka@mkhedari.ge

The archives of the Hospitaller Order preserve a twelfth-century document which illuminates a chapter in the relationship between the Eastern Christians and the Hospital. The document has long been known to scholars and has been thoroughly studied, but still raises as many questions as it answers. The present study discusses evidence from Georgian manuscripts produced in the Holy Land, which shed new light on the identities of the persons and locations mentioned. The evidence from these Georgian manuscripts shows that from the mid-eleventh to the mid-twelfth century, three generations of one Georgian feudal family worked and lived in the Holy Land. It shows that the Shehan monastic complex in Transjordan included the St. Moses Monastery, the settlement named Ara (Hara), and other estates on both banks of the Arnon River. Also, contrary to a previous assumption, it is suggested that there was no parish church in Jeham, but rather a Georgian monastery named after Moses. According to the evidence discussed here, King Baldwin II appointed Saba the Georgian as his steward of the Eastern Christian settlement, indicating that royal possessions in Transjordan were established early on in the history of the Latin Kingdom, and that the lands of Arnon belonged to the crown and were not included in the lordship of Transjordan. Furthermore, it can be established that the transfer of the Georgian monastery to the Hospital must be dated to the 1140s or the 1150s and that the Georgian monks handed over to the Hospital not only the village, but also the monastery of Shehan.

The newly established circumstances allow a broad perspective, presenting the process by which the Kings of Jerusalem established relations with the local Christians and illuminates the impressive integration of the

Eastern Christians not only with the royal power but also with the military orders. The voluntary transfer of the Orthodox monastery to the Catholic Order indicates a closer relationship between the representatives of these two confessions (at least, between the Franks and the Georgians) than has been assumed before. Considering the close contacts between the Georgian monastery of the Cross, the Franks and the Military Orders, we see that this relationship was both deep and bilateral.